

*KOMPENDIUM WIEDZY
O PARKACH KRAJOBRAZOWYCH WOJEWÓDZTWA
PODKARPACKIEGO
Etap IV-wojewódzki*

XVI EDYCJA KONKURSU
„POZNAJEMY PARKI KRAJOBRAZOWE POLSKI”
ROK SZKOLNY 2017/2018

Spis treści:

1. Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej	3-8
2. Południoworostoczański Park Krajobrazowy	9-16
3. Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego	17-30
4. Park Krajobrazowy Gór Słonnych	31-38
5. Park Krajobrazowy „Lasy Janowskie”	42-44
6. Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy	45-56
7. Jaślicki Park Krajobrazowy	57-64
8. Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy.	65-73
9. Park Krajobrazowy Doliny Sanu	74-84
10. Park Krajobrazowy Pasma Brzanki	85-88

PARK KRAJOBRAZOWY PUSZCZY SOLSKIEJ

Rok utworzenia: 1988

Powierzchnia: 7 590,0 ha

Położenie administracyjne:

powiat - lubaczowski

gmina - Cieszanów (1 599,1 ha-21,1% pow. Parku), miasto i gmina Narol (5 990,9 ha-78,9%pow. Parku)

Położenie wg ALP – Nadleśnictwo Narol

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 6 57,10
- użytki rolne: 1 009,60
- wody: 770
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody): 164,79

Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej – reprezentuje nizinny typ krajobrazu. Utworzony został w 1988 roku. Celem powołania Parku jest zachowanie unikalnych walorów przyrodniczych

i krajobrazowych Roztocza Środkowego i Równiny Biłgorajskiej, spośród których na szczególną uwagę zasługują: kompleksy borów sosnowych, bagiennych i wilgotnych, kompleksy wydm śródłądowych oraz przełomy dolin rzecznych. Obejmuje obszar 7 590 ha w gminach Cieszanów, Narol i mieście Narol – powiat lubaczowski w województwie podkarpackim. Chronione są w nim głównie bory sosnowe z dużym udziałem borów bagiennych i wilgotnych. Park obejmuje lesiste, południowo-zachodnie wzgórza części krawędziowej Roztocza Środkowego oraz fragmenty rozciągającej się u jego stóp Puszczy Solskiej. Rzeźbę krajobrazu kształtują niewysokie wzniesienia do 320 m n.p.m., równiny, wydmy oraz olsy.

FLORA

Duża różnorodność siedlisk znalazła swoje odbicie w bogactwie gatunków tworzących runo, z których ok. 40 podlega ochronie gatunkowej. Wielkie kompleksy leśne, tereny podmokłe i stawy są ostoją dla wielu gatunków zwierząt. Dużą osobliwością geologiczną Parku są progi tektoniczne zwane "szumami" lub „szypotami” pochodzące z okresu tworzenia się Karpat. Są one wyraźnie widoczne w korytach rzek: Tanwi i Sopotu. W miejscach tych utworzone zostały dwa rezerваты krajobrazowe „Nad Tanwią” (41,33 ha) i „Czartowe Pole”(63,71 ha) leżące w województwie lubelskim. Na terenie Parku w województwie podkarpackim utworzono też rezerwat leśny „BUKOWY LAS”(86,29 ha), chroniący typowy dla Roztocza fragment lasu bukowo-jodłowego. Rezerwat "BUKOWY

LAS" obejmuje powierzchnię 86,29 ha na terenie Nadleśnictwa Narol gm. Narol. Stanowi pozostałość kompleksów leśnych porośniętych starodrzewiem bukowym - panujących dawniej na Roztoczu. Zbiorowiskiem roślinnych jest podgórska forma buczyny karpackiej (*Dentario glandulosae-Fagetum collinium*) o wysokim stopniu naturalności. Poszczególne okazy buków w rezerwacie osiągają rozmiary pomnikowe.

FAUNA

Z fauny stwierdzono tutaj występowanie rzadkich i chronionych gatunków ptaków: muchołówki małej i białoszywej, siniaka,. Z roślin chronionych zaobserwowano: żywiec gruczołowaty, czosnek niedźwiedzi, wawrzynek wilczełyko i inne. Przez rezerwat biegnie 1,5 km ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza "Bukowy Las". Urządzone miejsce wypoczynkowe umożliwia zwiedzającym wypoczynek i zachęca do rekreacji. We wszystkich rezerwatach urządzone są ścieżki dydaktyczno-przyrodnicze. Na terenie Parku występuje pięć gatunków widłaków (goździsty, jałowcowaty, spłaszczony, torfowy i wroniec).

Do najcenniejszych ptaków tego obszaru należy zagrożony wyginięciem głuszc. Puszcza Solska wraz z Lasami Janowskimi należy do największej w Polsce izolowanej populacji tego ptaka. Z gromady ssaków na uwagę zasługują: wilk, żołądnica oraz cztery gatunki nietoperzy (nocek Brondta, nocek duży, borowiec wielki i gacek wielkouch). Herpetofaunę reprezentuje salamandra plamista.

KULTURA

Teren Parku przez wiele lat należał do ordynacji Zamojskiej. W kilku miejscowościach powstały wtedy ośrodki wytopu żelaza z rud darniowych, tartaki, papiernie i huty szkła. Historia najnowsza wiąże się silnie z okresem II wojny światowej, walkami partyzanckimi, represjami okupanta, kiedy to bezkresne lasy Puszczy Solskiej stały się domem i miejscem walk licznych oddziałów partyzanckich. Świadectwem tragicznych lat jest największy w Polsce cmentarz partyzancki w Osuchach oraz liczne mogiły rozsiane po wsiach i lasach. Do interesujących obiektów historyczno-kulturowych należą: kościoły w Suścu i Józefowie, murowana synagoga oraz cmentarz żydowski w Józefowie, „Zamczysko” kościoła ze śladami grodziska „Susiec” z XVII wieku oraz pałac murowany z przełomu XIX/XX wieku w Rudzie Różanieckiej.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Przez Park prowadzą dwa szlaki turystyczne: żółty i zielony.

SZLAK ŻÓŁTY: Narol – Młynki – Huta Szumy – Rebizanty

Długość ok. – 10 km, czas przejścia – 2–3 godziny

Swój początek bierze w centrum Narola przy ratuszu – siedzibie Urzędu Miasta i Gminy Narol. Przechodząc przez jezdnię kierujemy się na zachód, mijając kościół. Idziemy asfaltową drogą w kierunku Młynek, po ok. 500 metrach szlak zbacza z drogi (w lewo) w kierunku zagajnika sosnowego, siedlisko bardzo ubogie ze słabo rozwiniętym

runem i podszytem. Poruszamy się piaszczystą ścieżką. Mijamy po lewej stronie (100 metrów od szlaku) zbiornik retencyjny w Narolu stanowiący miejsce odpoczynku i rekreacji miejscowej ludności i turystów. Zbiornik o powierzchni 2,8 ha gromadzi ok. 33 600 m³ wody a dzięki niewielkiej głębokości 1,2 m jest bezpieczny dla korzystających z niego ludzi.

Wychodząc z sosnowego zagajnika wkraczamy na teren przysiółka Młynki, gdzie w centrum wsi mijamy odremontowaną kapliczkę w sąsiedztwie kilku lip. Maszerując dalej, zgodnie z oznaczeniami szlakowymi (w lewo) trafiamy po chwili na mostek na niewielkim dopływie Tanwi, którego koryto mimo, że niewielkie ma piaszczyste dno i urokliwy charakter. Po kolejnych 50 metrach dochodzimy do bitej drogi, gdzie kierujemy się w prawo. Droga i zarazem trasa szlaku przebiega w tym miejscu przez monokulturowy las sosnowy. Po lewej stronie drogi, co jakiś czas, widzimy uprawy leśne powstałe w miejscu wyrębu. Runo w drzewostanie jest stosunkowo ubogie. Dominującym gatunkiem jest borówka czarna – roślina objęta częściową ochroną gatunkową. W lasach sosnowych wśród ptaków gatunkiem dominującym jest rudzik, zięba, dzięcioł duży, strzyżyk i sikora sosnowka. Na okolicznych drzewach widzimy budki dla ptaków. Tu i ówdzie – wychodnie pięknego żółtego piasku wydmorego tworzącego podstawę bardzo ubogich gleb bielcowych. Po lewej stronie zręb zupełny wykonany kilka lata temu. Prowadzona jest na jego powierzchni uprawa brzoźowo-sosnowa. Nad zrębem nocą można zaobserwować żerującego lelka kozodoja. Dalsza trasa szlaku wchodzi na teren województwa lubelskiego. My skręcając w lewo (ok.

300 m) dojdziemy do rezerwatu „Bukowy Las”. Wracając na trasę szlaku dochodzimy do miejscowości Huta Szumy.

SZLAK ZIELONY im. św. Brata Alberta (Adama Chmielowskiego)

Pizuny – Narol.

Szlak ten biegnąc z Horyńca-Zdroju (Południoworoztoczański Park Krajobrazowy) na obszar Parku Krajobrazowego Puszczy Solskiej wkracza w osadzie Pizuny. Dochodzimy do krzyża i za nim skręcamy w lewo. Krzyż ten został tu posadowiony na pamiątkę przyjścia na świat siostry przełożonej zakonu albertynek bł. Siostry Barnardyny (Marii Jabłońskiej).

PIZUNY

Miejscowość z zameldowanym 1 mieszkańcem. Obecnie budowana jest kaplica z ośrodkiem rekolekcyjnym. W Pizunach znajduje się kilka małych domków wypoczynkowych. W tej wsi 5 sierpnia 1878 roku urodziła się Maria Jabłońska- duchowa córka św. brata Alberta (ks. Adama Chmielowskiego). Była założycielką Zgromadzenia Sióstr Albertynek w Krakowie.

Idąc dalej szlakiem dochodzimy do łąki, pokonując śródleśne, nieduże rozlewiska

Tanwi.

Jest to siedlisko boru bagiennego, w którym możemy spotkać stanowiska objętej ochroną gatunkową rosiczki okrągłolistnej. Przechodzimy przez strumień i wchodzimy na podmokłą polanę zwaną Korosica. Po lewej stronie, w dali widać zabudowania Jedrzejówki. Trasa wiedzie dalej wzdłuż Tanwi, idziemy piaszczystą drogą, rzadkim sosnowym lasem (przysiółek Piaski), dochodząc do miejscowości Lipsko.

LIPSKO

Miasto założone przez Samuela Lipskiego na gruntach wsi Lipie, lokowane na prawie niemieckim (1613) za czasów Zygmunta III Wazy (obecnie zdegradowane). Spustoszone przez najazd Chmielnickiego, nie doczekało się ponownie dłuższego okresu prosperity. W 1880 za czasów panowania Habsburgów, lipska posiadłość liczyła 319 mórg gruntów ornych, 20 łąk i ogrodów, 345 pastwisk i 108 lasów. Ponad połowa mieszkańców była wyznawcami katolicyzmu w obrządku rzymskim, pozostali w większości wyznania mojżeszowego. Do najcenniejszych zabytków należy zaliczyć kościół parafialny pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła z II połowy XVIII w. z cudownym obrazem Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Po pierwszych właścicielach miasteczka pozostały jedynie ruiny zespołu zamkowego (fortyfikacje bastejowe i ziemne) oraz ogród podworski. Zachowały się ponadto pozostałości umocnień miejskich, wzniesionych w XVII wieku oraz nieliczne drewniane domy. Znaki szlaku prowadzą do remizy strażackiej, za którą skręcamy w lewo i dalej ulicą Lwowską dochodzimy do rynku w Lipsku, które od Narola dzieli niewielki strumyk zwany Krwawicą. Po przejściu przez ten ciek docieramy pod Urząd Miasta i Gminy w Narolu na rynku, gdzie kończy się trasa zielonego szlaku.

ŚCIEŻKI TURYSTYCZNE, PRZYRODNICZE, EDUKACYJNE:

Trasa ścieżki "BUKOWY LAS POD NAROLEM" prowadzi przez rezerwat przyrody "Bukowy Las", który położony jest na gruntach Nadleśnictwa Narol. Na trasie ścieżki można zapoznać się z różnymi

wariantami zbiorowiska roślinnego podgórskiej formy buczyny karpackiej, okazałymi egzemplarzami buka i jodły, a także związanej z tym terenem fauny. Na trasie ścieżki liczącej ok. 1,5 km długości znajdują się cztery tablice przystankowe, a dojechać do niej (ok. 5 km od drogi Cieszanów-Tomaszów Lubelski) można autobusem, samochodem, rowerem lub dojść pieszo.

Park jest częścią europejskiej sieci Natura 2000 - Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Puszcza Solska” i Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Uroczyska Puszczy Solskiej”.

REZERWATY PRZYRODY

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	„BUKOWY LAS”	86,29	Ruda Różaniec ka (gmina Narol)	Stanowi pozostałość kompleksów leśnych porośniętych starodrzewiem bukowym - panujących dawniej na Roztoczu.

POMNIKI PRZYRODY

Lp.	Położenie	Gatunek	Obwód [cm]	Wysokość [m]
1.	Narol Ruda Różaniecka	modrzew europejski	273	39
		buk zwyczajny – 6 szt.	308 - 370	35 – 42
		jodła pospolita	341	42
2.	Narol Narol - Łozy	lipa drobnolistna	285	25
3.	Narol Huta Różaniecka	lipa	440	26
4.	Narol Huta Różaniecka	wiąz szypułkowy	390	20
5.	Narol Huta Różaniecka	wiąz szypułkowy	220	22
6.	Narol Huta	wiąz szypułkowy – 2	200, 300	21, 23

	Różaniecka	szt.		
7.	Narol Huta Różaniecka	lipa	350	25
8.	Narol Huta Różaniecka	buk zwyczajny	300	17

- Kolorem czerwonym oznaczono obiekty nie ujęte w Obwieszczeniu Wojewody Podkarpackiego z dnia 25.03.1999 r. w sprawie wykazu aktów prawa miejscowego (Dz. Urz. Woj. Podkarp. Nr 5 poz.100

POŁUDNIOWOROZTOCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1989

Powierzchnia: 16.797,0 ha

Położenie administracyjne:

powiat - lubaczowski

gmina - Horyniec-Zdrój (13 780,0 ha-82,03% pow. Parku), gmina

Narol (3 017,0 ha-17,97%pow. Parku)

Położenie wg ALP – Nadleśnictwo Lubaczów, Narol

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 10 968,00
- użytki rolne: 5 484,80
- wody: 26,70
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody): 219,85

POŁUDNIOWOROZTOCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY – zajmuje w granicach Polski najbardziej wysunięty na południowy wschód fragment Roztocza. Zróznicowana budowa geomorfologiczna dodaje Parkowi niezwykłego uroku. Występują w nim formy wypukłe: garby, płaskowyże, pagórki i wąwozy oraz obniżenia: doliny, kotliny i padoły. Różnice wysokości sięgają 80 - 200 m, a nachylenia stoków dochodzą do 45 stopni. Najbardziej widocznym rysem rzeźby są licznie występujące ostańce, tworzące wyizolowane pagóry lub grupy wzniesień. Najwyższe (w granicach Polski) to: Wielki Dział (395 m. n.p.m.) oraz Długi i Krągły Goraj (390 m n.p.m.). Niższe garby tworzą wierzchowiny (od 270 do 360 m n.p.m.). Charakterystyczne jednostki obniżeń to wąskie lecz długie doliny rzek Tanwi i Raty oraz suche doliny i wąwozy. Wielkim bogactwem Parku są zwarte kompleksy leśne. Najwyższą wartość przyrodniczą mają drzewostany bukowe grupujące się we wschodniej, północnej i południowej części Parku. Największą powierzchnię zajmują drzewostany ze znacznym

udziałem sosny, głównie na gruntach porolnych. Występują też drzewostany z dominacją jodły, dębu i brzozy. Charakterystycznym zbiorowiskiem Roztocza jest buczyna karpacka, której największe powierzchnie zachowały się na zachód od Hrebenego oraz na północ i wschód od Nowin Horynieckich. Wierzchowiny Parku zajmują grądy lipowo - grabowe. Uboższe siedliska zajmują bory mieszane. Najcenniejszym zbiorowiskiem jest wyżynny bór mieszany oraz suboceaniczny bór świeży. Obniżenia międzywymowe obszaru źródłiskowego Tanwi zajmują torfowiska przejściowe i wysokie. Najwartościowsze elementy przyrodniczo - krajobrazowe objęte są ochroną rezerwatową. W chwili obecnej zatwierdzone są dwa rezerwaty: „Sołokija” w Dziewięcierzu i „Źródła Tanwi” w Hucie Starej. W tym drugim utworzona jest ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna pn. „Kobyle Jezioro”. Przyrodę i kulturę można poznać również na ścieżkach „Za Niwą” oraz „Horyniec-Nowiny Horynieckie” rozpoczynających swój bieg w Horyńcu-Zdroju. Osobliwością geologiczną Parku są skalne wychodnie wapienno - margliste w Monastyrzu uznane za pomnik przyrody. W wyniku przeprowadzonej inwentaryzacji przyrodniczej stwierdzono potrzebę objęcia tą formą ochrony przyrody jeszcze ok. 70 obiektów przyrodniczych.

FAUNA

Teren Parku jest ciekawy pod względem faunistycznym. Zróżnicowany w gatunki jest świat owadów z elementami południowschodnimi: siodlarką samotną, świerszczem szarym,

długoskrzydłakiem sierposzem oraz tropikalnymi - modliszką. Spotyka się również gatunki górskie, m.in. nadobnicę alpejską. W strumieniach potoków pływa pstrąg potokowy. Występujące gady to: zaskroniec, padalec zwyczajny, jaszczurka zwinka i żyworodna. Możliwe jest występowanie węża Eskulapa oraz gniewosza plamistego. Płazy to głównie gatunki chronione: ropucha szara, zielona i paskówka, rzekotka drzewna i kumak nizinny. Na uwagę zasługują rzadkie i chronione gatunki ptaków drapieżnych: orlik krzykliwy, trzmieljad, bielik, orzełek włochaty oraz puchacz. Ostała się także nieliczna populacja wyjątkowo pięknie ubarwionego i rzadkiego ptaka - kraski. W lasach występują cenne gatunki ssaków: ryś, wilk, jeleni oraz łoś. Na otwartych terenach spotkać można: łasicę, gronostaja a nad wodami wydrę. Wieczorem na łowy wylatują chronione gatunki nietoperzy: gacek szary, borowiec wielki i mopek.

FLORA

Spośród licznie reprezentowanej grupy roślin chronionych wymienić należy: powojnik prosty, rosiczkę okrągłolistną i pośrednią, widłak torfowy i wroniec, kłokoczkę południową, lilię złotogłów, orlik pospolity, śnieżyczkę przebiśnieg, kruszczyk szerokolistny i buławnik wielkokwiatowy. Z innych interesujących roślin występuje także lulecznica krańska.

Park w 99,7% pokrywa się z obszarem europejskiej sieci Natura 2000- Obszarem Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Roztocze” oraz w 100% ze Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Uroczyska Roztocza Wschodniego”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Obecny krajobraz naturalno-kulturowy głęboko osadzony w historii jest wynikiem wielowiekowego ścierania się różnych religii i kultur. Burzliwe dzieje I i II wojny światowej oraz okres powojenny przyczyniły się do zachowania niewielkiej liczby zabytków, szczególnie budownictwa sakralnego. Cerkwie zachowały się w Siedliskach, Hrebennem i Woli Wielkiej, natomiast cerkiew w Werchracie została zaadoptowana na kościół katolicki, w którym znalazły schronienie rokokowe rzeźby z kręgu lwowskiego, przeniesione tam z Uchnowa. W Bruśnie Nowym zachowała się cerkiew z XVIII wieku, o trójdzielnej budowie. Warto tu wspomnieć o położonym bezpośrednio za południowo-wschodnią granicą Parku, zespole cerkiewno-cmentarnym w Radrużu – bardzo cennym obiekcie zabytkowym wpisanym na listę UNESCO. Krąg kultury zachodniej reprezentuje kościół w Siedliskach oraz zespół klasztorny oo. Franciszkanów w Horyńcu-Zdroju. Ciekawym obiektem zabytkowym z najnowszej historii są pozostałości systemu bunkrów i rowów przeciwczołgowych na odcinku Brudno-Lubycza Królewska, pamiątka tragiczna z okresu II wojny światowej.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Najciekawsze osobliwości przyrodnicze i kulturowe można podziwiać wędrując oznakowanymi szlakami turystycznymi. Przez Park prowadzą dwa szlaki turystyczne: niebieski i zielony.

SZLAK NIEBIESKI „Po bunkrach linii Mołotowa”.

Horyniec-Zdrój - Nowe Brusno – Polanka Horyniecka – Stara Huta – Wielki Dział – Wola Wielka

Długość ok. – 26 km.

Czas przejścia – ok. 9 godzin

BUNKRY LINII MOŁOTOWA - niemiecko-sowiecki układ o granicy i przyjaźni z 28 sierpnia 1939 r. (pakt Ribbentrop-Mołotow) spowodował znaczące przesunięcie się na zachód terytorium sowieckiego. Wytyczenie nowej wspólnej granicy na linii San-Bug-Narew-Pisa wymusiło budowę umocnień. System fortyfikacji Linii Mołotowa, zaprojektował generał - lejtnant wojsk inżynieryjnych Dmitrij Michałowicz Karbyszew. W obecnych granicach państwa polskiego istnieją do dziś dwa fragmenty Linii Mołotowa: północny obejmujący schrony bojowe Grodzieńskiego, Osowieckiego, Zambrowskiego i Brzeskiego Rejonu Umocnionego południowy z częścią Rawskiego i Przemyskiego R.U. Pierwsze prace przy umacnianiu granicy niemiecko-sowieckiej na południowym odcinku zarządził już 15 października 1939 Szef Sztabu Frontu Ukraińskiego komadiw Nikołaj Watutin. Po wycofaniu się Niemców ze strefy zdemilitaryzowanej, rozpoczęto budowę umocnień polowych, kopano rowy przeciwczołgowe i strzeleckie, co kilkaset metrów budowano drewniano-ziemne stanowiska strzeleckie. Decyzję o budowie umocnień stałych (schronów żelbetonowych) podjęto 26 czerwca 1940 r. Jednakże do czasu wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941r. prace przy ich budowie i uzbrajaniu nie zostały ukończone, ponadto ekipy obsadzające stanowiska były

niewyszkolone i zaskoczone ogromem niemieckiego ataku. W samych starciach udział brały nieliczne stanowiska, które mimo zaciętego oporu nie spełniły swojego zadania. Luki powstałe w miejscach nieużywanych lub niewykończonych schronów umożliwiały bezproblemowe przemieszczanie się wojsk niemieckich i atak na bezbronne schrony od strony sowieckiej. Starcia ucichły w środę 25 VI 1941. Część uzbrojenia i wyposażenia została zdemontowana. Niemieckie wojska inżynieryjne zrobiły plany i schematy ważniejszych punktów oporu (np. Wielki Dział, gdzie spośród 14 schronów w 5 trwały jeszcze prace wykończeniowe i Stare Brusno (Hrebcianka), gdzie wszystkie 6 schronów zastano w pełnej gotowości bojowej). Pozostawione często bez opieki schrony stały się źródłem uzbrojenia dla AK, później dla UPA. W schronach na Wielkim Dziale mieściła się po wojnie szwalnia ukraińskiego podziemia, używano ich także jako kryjówek (np. schron pomiędzy Dąbrówką a Chotylubiem). Jeszcze za okupacji niemieckiej ludność cywilna na własne potrzeby wykorzystywała cement, stal, drewno z rowów przeciwczołgowych, elementy wyposażenia - silniki elektryczne i spalinowe, pompy, agregaty prądotwórcze, celowniki. Obecnie schrony mimo że podlegają ochronie są mocno zdewastowane i zarośnięte. Ich eksploracja jest bardzo niebezpieczna, niższe poziomy mogą być zalane przez wody gruntowe a całość obfituje w ostre wystające elementy konstrukcyjne, które bez odpowiedniego zabezpieczenia mogą stać się przyczyną poważnych urazów.

Przez teren Parku przebiega również **SZLAK ZIELONY** im. Brata

Alberta, z którego nieco zbaczając, można poznać osobliwości geologiczne: „Diabelski Kamień” w Monastyrzu, „Kamienie Kultu Słońca” w Nowinach Horynieckich. Rozpoczyna się w Horyńcu, wiedzie przez Dziewięcierz, Werchratę, Monastyrz, Jacków Ogród i kończy w Narolu. Nieopodal wsi Nowiny Horynieckie usytuowana jest drewniana kaplica Matki Bożej z XIX wieku. W otoczeniu kaplicy wybija kilka źródeł zmineralizowanej wody, której przypisuje się uzdrawiające działanie szczególnie w chorobach oczu. W okolicy Nowin Horynieckich szlak biegnie również w pobliżu projektowanego rezerwatu "Buczyna Horyniecka" a w Dziewięcierzu podziwiać można piękne jałowce pospolite w rezerwacie "Sołokija". Idąc dalej, na wzgórzu Monastyrz napotykamy na ruiny klasztoru o.o. Franciszkanów oraz cmentarz z I wojny światowej. Jest to również miejsce po cerkwi i klasztorze bazylikańskim (grekokatolickim). Szlak przebiega przez najwyższe wzniesienie Parku, tj. Wielki Dział. Zielony szlak od 1990 roku przybrał imię Brata Alberta.

Oba szlaki wiodą przeważnie okolicami zalesionymi. W okresie wędrowek późno - letnich i jesiennych jest okazja by zbierać grzyby, bowiem lasy te obfitują w duże ich ilości.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Ścieżka "KOBYLE JEZIORO" zlokalizowana jest w rezerwacie torfowiskowym "Źródła Tanwi" w miejscowości Huta Złomy, na gruntach Nadleśnictwa Narol. Spacer po niej umożliwia poznanie zbiorowisk roślinnych torfowiska przejściowego i wysokiego, boru suchego i mieszanego, a także wielu osobliwości faunistycznych. Na

trasie rozstawionych jest osiem tablic przystankowych informujących o fazach rozwoju drzewostanu, zwierzętach, torfowisku i roślinach charakterystycznych dla tego terenu. Ścieżka jest bogato urządzona pod względem turystycznym. Do ścieżki można dojechać od strony Narola przez Jdrzejówkę i Dębiny lub od strony Horyńca Zdroju przez Wolę Wielką i Jacków Ogród. O dojeździe do niej informują tablice posadowione przy głównych drogach w Narolu i Woli Wielkiej. Długość ścieżki wynosi około 2 km.

Trasa ścieżka „**HORYNIEC–NOWINY HORYNIECKIE**” zaczyna się w parku zdrojowym w Horyńcu-Zdroju. Przechodząc przez Horyniec-Zdrój dochodzi się do zespołu klasztorno – kościelnego o.o. Franciszkanów otoczonego pomnikowymi drzewami. Ścieżka ma długość ok. 8 km i przeznaczona jest dla turystów pieszych i rowerowych. Rower można wypożyczyć w sanatorium KRUS.

W lesie w Nowinach Horynieckich na pięknej polanie została wybudowana w XIX wieku kaplica „na wodzie” p.w. Matki Bożej. Ścieżka zawiera również opisy związane z historią wsi Nowiny Horynieckie oraz Ośrodka Kamieniarstwa Ludowego w Bruśnie. Ostatnim punktem ścieżki jest krzyż „Jeleń” postawiony w związku z pobytem na polowaniu w lasach horynieckich króla Jana III Sobieskiego i ustrzeleniem przez niego jelenia-byka.

Ścieżka „**ZA NIWĄ**” zlokalizowana jest w Horyńcu-Zdroju. Ścieżka poprowadzona w kształcie pętli, rozpoczyna się i kończy za obiektem „Uzdrowisko Horyniec spółka z o.o.” Długość ścieżki ok. 3,5 km, czas przejścia od 1,5-2 godzin. Wędrując po wytyczonej trasie poznajemy biologię i znaczenie drzew. Dla kuracjuszy ścieżka pełni również

funkcję rekreacyjno-zdrowotną, gdyż na jej trasie ustawiono ławki, przy których umieszczono tablice z opisami znajdujących się w pobliżu ciekawostek przyrodniczych.

REZERWATY PRZYRODY

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	„SOŁOKIJA”	7,43		Naturalne skupisko jałowca pospolitego o zróżnicowanych osobliwych formach
2	„ŹRÓDŁA TANWI”	186,54	m. Huta Złomy, gm. Narol	Naturalne zespoły torfowiskowe oraz bory bagienne i wilgotne z licznymi gatunkami chronionych roślin zielnych

POMNIKI PRZYRODY

Lp.	Położenie	Gatunek	Obwód [cm]	Wysokość [m]
1.	Brusno Stare	Sosna zwyczajna	320	

				28
2.	Werchrata-Monasterz N 50o15.954 E 23o25.774	cztery ostańce wapienne o wymiarach: 1. dł. 10 m, wys. 2 m, szer. 5m 2. dł. 6 m, wys. 2 m, szer. 3 m 3. dł. 2 m, wys. 1,5 m, szer. 2 m 4. dł. 2 m, wys. 1,5 m, szer. 2 m		
3.	Dziewięcierz-Sopot Mały	Lipa drobnolistna „Danuta” 435cm		
4.	Dziewięcierz-Sopot Mały	Grupa siedmiu lip szerokolistnych „Na Hałaniach” – 190-360cm		
5.	Dziewięcierz-Sopot Mały	Lipa szerokolistna „Lena” 411cm		
6.	Dziewięcierz-Dolina	Lipa szerokolistna „Ewa” 446cm		
7.	Łukawica	lipa – 3 szt.	274, 205, 102	20
8.	Łukawica	lipa – 3 szt	373,196,180	24
9.	Wola Wielka – Brzezinki	lipa	300	18
10.	Wola Wielka – Jacków Ogród	lipa – 2 szt	300, 275	26
11.	Wola Wielka – Jacków Ogród	lipa	330	27
12.	Wola Wielka	lipa – 2 szt	350, 266	30
13.	Wola Wielka	źródłisko rzeki Tanew – 3 źródła		
14.	Huta Złomy	lipa drobnolistna	370, 340	25, 28
15.	Huta Złomy - Stara Huta	lipa	640	30
16.	Huta Złomy - Stara Huta	klon jawor	295	25
17.	Huta Złomy – Złomy	buk zwyczajny – 2	370,490	25, 24

	Ruskie	szt.		
18.	Huta Złomy – Złomy Ruskie	buk zwyczajny – 2 szt.	371,460	23, 25
19.	Huta Złomy – Złomy Ruskie	buk zwyczajny	450	19
20.	Huta Złomy – Złomy Ruskie	lipa	500	31

PARK KRAJOBRAZOWY POGÓRZA PRZEMYSKIEGO

Rok utworzenia: 1991

Powierzchnia: 60 561 ha

Położenie administracyjne:

powiat – przemyski, rzeszowski

gmina - Bircza (16 559,8 ha-27,34% pow. Parku), Dubiecko (7 756,3 ha-12,81%pow. Parku), Dynów (3 506,4 ha-5,80%), miasto Dynów (1 019,2 ha-1,68%), Fredropol (12 059,8ha-19,91%), Krasieczyn (11 497 ha-18,98%), Krzywczka (5 778,2 ha-9,54%), Przemysł (2 288,3 ha-3,78%), miasto Przemysł (96 ha –0,16%),

Położenie wg ALP – Nadleśnictwa: Bircza, Dynów, Kańczuga i Krasieczyn

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 38 361
- użytki rolne: 20 424,50
- wody: 1 058,80
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerваты i pozostałe formy

ochrony przyrody): 1 127,46

PARK KRAJOBRAZOWY POGÓRZA PRZEMYSKIEGO – Obszar Parku obejmuje jedyny w Polsce fragment najbardziej wysuniętych na zachód lesistych pogórzy Karpat Wschodnich. Zachowany tu jest jedyny w łuku karpackim skręt fałdów czołowych Karpat, tworzący tzw. sigmoidę przemyską. Pogórza - niewysokie, przepiękne góry z rusztową rzeźbą grzbietów oraz kratową siecią dolin rzecznych - sięgają do ponad 600 m. n.p.m. Najwyższe to: Suchy Obycz (617 m. n.p.m.) i Kopystańka (541 m n.p.m.). Charakterystyczne przełomy Sanu, zwłaszcza w rejonie Słonnego, Wybrzeża, Iskani, Babic, Nienadowej i Krasieczyna urozmaicają ten zachowany w znacznej części krajobraz naturalny. Osobliwe są również odkrywki fliszu karpackiego, np.: w Rybotyczach i Kotowie oraz po kamieniołomach w Krzeczkowej. Rozległe kompleksy leśne, w postaci buczyn i grądów, stanowią dominujący element krajobrazotwórczy. Lasy zajmują bowiem 64 % powierzchni Parku. Najpiękniejsze lasy jodłowo - bukowe oraz dobrze zachowane naturalne buczyny, można podziwiać w wyższych partiach Pogórza, w paśmie Turnicy. Niżej rozciąga się strefa wielogatunkowych lasów liściastych, z dominacją dębu, grabu, lipy drobnolistnej i klonu. W dolinach rzek i potoków dotrwały do naszych czasów lasy łąkowe z wiązem, jesionem i dębem szypułkowym. Dominującym zbiorowiskiem roślinnym Pogórza jest podgórska forma buczyny karpackiej, w drzewostanie której obok buka występuje dość licznie jodła, a także świerk, jawor i wiąz górski. Duży wpływ na wygląd szaty Pogórza miał proces sztucznego

wprowadzania w latach 1945 - 47 sosny i modrzewia na użytki rolne po wysiedleniu ludności ukraińskiej. Wielką osobliwością przyrodniczą Parku są zbiorowiska kserotermiczne przypominające kwietny step łąkowy (Rybotyczne, Makowa). Cennym jest także obecność torfowiska przejściowego i wysokiego w okolicach Dubiecka (m. Bachórzec. Objętego ochroną prawną w rezerwacie "Broduszurki". Duże powierzchnie kompleksów leśnych, poprzecinane enklawami pól uprawnych i ciekami wodnymi stwarzają również dogodne warunki do rozwoju i bytowania wielu rzadkim i chronionym gatunkom zwierząt. Najcenniejsze fragmenty Parku objęte są prawną ochroną w dziesięciu rezerwach przyrody: „Broduszurki” w Bachórcu, „Brzoza Czarna” w Reczpolu, „Krępak” w Korzeńcu, „Kalwaria Paławska” w Kalwarii Paławskiej, „Kopystanka” we wsi Kopysno, „Kozigarb” w Słonnem, „Leoncina” w Tarnawcach, „Przełom Hołubli” w Korytnikach, „Reberce” w Woli Korzenieckiej, „Turnica” w Makowej. Na części gruntów Parku utworzono Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Birczańskie”.

FAUNA

Ciekawa jest fauna Parku. Stwierdzono tu 3 chronione gatunki ryb, 16 gatunków płazów i gadów, 134 gatunki lęgowych ptaków oraz 30 gatunków ssaków. 39 gatunków kręgowców znajduje się na czerwonej liście rzadkich i wymierających", m.in. orzeł przedni, orlik krzykliwy, dzięcioł trójpalczasty, puchacz, puszczyk uralski, nocek Bechsteina, bóbr europejski, żbik i żaba dalmatyńska. W dużych kompleksach leśnych mają tu swoją ostoję ssaki: jelen karpacki, sarna, dzik, ryś

i żbik, a z płazów traszka karpacka będąca jedynym wśród kręgowców, karpackim endemitem. Gnieźdzą się tu jastrzębie, pustułki, puchacze, inne gatunki sów, orlik krzykliwy (ok. 10 % populacji krajowej), trzmielojad oraz bocian czarny. Prowadzone w ostatnich latach badania drobnej fauny w dolinie Wiaru wykazały na terenie Parku obecność endemicznych elementów wschodniokarpackich, reprezentowanych przez 17 gatunków chrząszczy, ślimaków i krocionogów.

FLORA

Na skutek przenikania różnych elementów flory (górski, nizinny i pontyjski) roślinność Parku charakteryzuje się dużą różnorodnością. W składzie szaty roślinnej występuje ponad 900 gatunków roślin naczyniowych, z tego ściślej ochronie gatunkowej podlega 47, natomiast częściowej - 16. Z grupy roślin całkowicie chronionych dość licznie występują: kłokoczka południowa, lilia złotogłów, skrzyp olbrzymi, wawrzynek wilczyko, widłak jałowcowaty, gatunki z rodziny storczykowatych oraz bluszcz pospolity. Ten ostatni występuje często w lasach Parku, jako okazałe pnącze zakwitające jesienią. Bogata i zróżnicowana flora naczyniowa zawiera również w swym składzie gatunki uznane za rzadkie, narażone na wyginięcie bądź wymierające umieszczone na "Liście roślin zagrożonych w Polsce". Gatunkami rzadkimi są: bylica piołun, pszeniec grzebieniasty, ostrożeń siedmiogrodzki, głóg Palmstrucha i zaraza gałęzista, zaś narażonymi na wyginięcie: dziewanna austriacka, dzwonecznik wonny oraz 4 gatunki z rodziny storczykowatych -

storzan bezlistny, storczyk plamisty, kruszczyk błotny i storczyk kukawka. Grupę roślin wymierających reprezentują: kręczynka jesienna, storczyk cuchnący oraz buławnik czerwony. Flora Parku liczy 3 subendemity ogólnokarpackie: tojad mołdawski, żywiec gruczołowaty i żywokost sercowaty oraz odmianę wschodniokarpacką śnieżycy. Ochroną pomnikową objęto dotychczas 150 obiektów przyrody żywej. Najliczniejsze są lipy i dęby. Przewiduje się objąć tą formą ochrony dalszych kilkaset obiektów przyrody żywej. Najokazalsze drzewa można spotkać w zabytkowych ogrodach i parkach. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje jeden z najbogatszych gatunkowo w naszym kraju ogrodów krajobrazowych w Krasicy. Osobliwością w skali kraju jest okazały jałowiec (36 cm średnicy na wys. pierśnicy) rosnący na bardzo stromym brzegu Sanu w Babicach, gm. Krzywca.

Park jest częścią europejskiej sieci Natura 2000 - Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Pogórze Przemyskie”, Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Ostoja Przemyska” i Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Rzeka San”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Wędrując szlakami można zwiedzić wiele cennych zabytków kultury, których ilość w Parku jest ogromna i pod tym względem plasuje go w czołówce krajowej. Do najcenniejszych należą: zespół kościelno-klasztorny oo. Franciszkanów w Kalwarii Paclawskiej, murowana cerkiew obronna z XV/XVI w. w Posadzie Rybotyckiej oraz zespół zamkowo-parkowy z XVI wieku w Krasicy. Obszar Pogórza

Przemyskiego leżący w strefie współżyjących ze sobą kultur zachodniej i wschodniej charakteryzuje duża różnorodność obiektów zabytkowych, szczególnie budownictwa sakralnego. Wśród nich najcenniejszymi są: kościoły zabytkowe w Birczy, Krasieczynie, Rybotyczach i Kalwarii Paclawskiej. Ostatni z wymienionych zasługuje na baczniejszą uwagę. Wraz z klasztorem o.o. Franciszkanów zbudowanym przez Fredrę w XVII wieku, spalonym doszczętnie w połowie XVIII w. - następnie odbudowanym przez Szczepana Dwernickiego (cześnika przemyskiego), zabytkowymi kaplicami i kapliczkami pątniczymi jest miejscem kultu Maryjnego. Raz do roku, w sierpniu, w czasie odpustu, zabytkowy rynek i klasztorne obejścia zapełnia kilkutysięczny tłum wiernych, wędrując potem pątniczymi drózkami od kaplicy do kaplicy, cerkwie drewniane w Piątkowej i Leszczynach, cerkwie w Huwnikach, Olszanach oraz najstarsza i jedyna w kraju typu obronnego z XV/XVI wieku w Posadzie Rybotyckiej wewnątrz bogato polichromowana, cerkwie użytkowane jako kościoły rzymskokatolickie w Brylińcach, Jaworniku Ruskim, Kopystnie, Lipie i Mielnowie. Z zabytków budownictwa typu rezydencyjno - obronnego na szczególną uwagę zasługuje XVI - wieczny zamek w Krasieczynie, klejnot architektury renesansowej, zespół pałacowo - parkowy w Birczy oraz pozostałości dworskie w Jaworniku Ruskim i Huwnikach, jak również grodziska w VIII - XII wieku rozmieszczone wzdłuż Sanu i Wiaru. Fakt ciągłego ścierania się na tym terenie różnych prądów religijnych ma odzwierciedlenie także w tworzeniu się cmentarzy. Wszystkie są miejscami spokoju, jednakże niektóre z nich, ze względu na

zabytkowy charakter, są warte zwiedzenia. Zachowało się na nich bowiem wiele ciekawych rzeźb, figur, nagrobków i kapliczek o wartości historycznej. Na szczególną uwagę zasługuje cmentarz rzymskokatolicki w Krasieczynie i cmentarze żydowskie (kirkuty) w Birczy, Rybotyczach i Krasieczynie. Wiele miejscowości Parku charakteryzuje ciekawy układ przestrzenny z zabytkami architektury ludowej o konstrukcji zrębowej i przysłupowej. Takie zespoły urbanistyczne spotkać można w Birczy, Kalwarii Pałacowskiej i Rybotyczach.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Przez teren Parku prowadzi sześć szlaków turystycznych: czerwony, niebieski, zielony, żółty, czarny i Pątniczny im. Jana Pawła II o łącznej długości ok. 160 km. Bogactwo przyrody, kultury i piękna rzeźba terenu predestynują Park do uprawiania różnych form turystyki krajoznawczej, lotniarstwa, a w okresie zimowym saneczkarstwa i narciarstwa. Baza hotelowa i wypoczynkowa różnego standardu jest obecnie dobrze rozwinięta.

SZLAK CZERWONY- swój początek bierze w Przemyślu i prowadzi przez najwyższe wzniesienia Parku (Wapielnica - 393 m npm, Kopystańka - 541 m npm, wspaniały punkt widokowy). Przebieg trasy szlaku: Przemyśl -> Wapielnica (394 m) -> Brylińce -> Kopystańka (541 m) -> Łodzinka -> Bircza -> Leszczawa Górna -> Bziana (574 m) -> Roztoka. Łączna długość szlaku: 44 km

Czas przejścia szlaku: 11-12 godz. (bez odpoczynków)
Szlak ten rozpoczyna się przy Obieckie Noclegowym „Podzamcze” PTTK w Przemyślu, a docelowo zmierza aż do Sanoka. Znaczna część szlaku, będąca pod nadzorem przemyskiego oddziału PTTK, wiedzie przez tereny Pogórza Przemyskiego. Trasa szlaku prowadzi z jednej strony przez cenne tereny leśne, jak też przez interesujące miejsca widokowe, do których należy zaliczyć m.in. przemyskie osiedle o nazwie Zielonka, górę Kopystańkę, z której rozpościera się wspaniała panorama wszystkich ważniejszych pogórzańskich wzniesień, czy górę o nazwie Bziana, położoną już w Górach Sanocko - Turczańskich. Szlak czerwony może być również ciekawy dla osób zainteresowanych miejscami zabytkowymi. Podążając nim można zobaczyć np. górujący nad Przemyślem Zamek Kazimierzowski, ciekawe kaplice przydrożne i neogotycki kościółek w Rokszycach, architekturę cerkiewną w Brylińcach i w Kopyśnie, oraz układ architektoniczny dawnego miasteczka i pałac Humnickich w Birczy. Na terenie Parku długość jego wynosi 39 km.

SZLAK NIEBIESKI

Przebieg trasy szlaku: Dynów -> Piątkowa -> Sufczyzna -> Huta Brzуска -> Krzeczowski Mur -> Krzeczkowa -> Olszany -> Krasiczyn -> Dybawka Dolna -> Przemyśl (węzeł szlaków na Wapielnicy - 394 m) -> Szybenica (496 m) -> Gruszów -> Huwniki -> Kalwaria Paławska -> Paportno -> Suchy Obycz (618 m) -> Arłamów -> Jureczkowa -> Brańcowa (677 m) -> Mosty (640 m) -> Dźwiniacz Dolny.

Maszerując tym szlakiem można zwiedzić trzy krainy geograficzne: Pogórze Dynowskie, Pogórze Przemyskie i Góry Sanocko - Turczańskie. Do widokowych odcinków szlaku zaliczyć należy m.in. Podłącze

z piękną panoramą Dynowa i doliny Sanu, wzgórze powyżej Kotowa, południowy stok Szybenicy, wzgórze kalwaryjskie, górę Truszówka z widokiem na dolinę górnego Wiaru czy górę Mosty wznoszącą się nad miejscowością Leszczowate. Niezaprzeczalnym walorem szlaku niebieskiego jest fakt, iż łączy on trzy znane miejscowości: Krasieczyn z imponującym zamkiem z epoki późnego renesansu, Kalwarię Paclawską z sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej i dawny ośrodek rządowy w Arłamowie, gdzie internowano Lecha Wałęsę. Jest najdłuższym szlakiem w Parku. Charakterystyczną cechą tej trasy jest jej przebieg na znacznej długości przez tereny leśne. Na niewielkim odcinku prowadzi brzegiem Sanu. Na teren Parku wchodzi w Dynowie, biegnąc w kierunku wschodnim, by następnie na wzniesieniu Wapielnica, skręcić na południe w kierunku Kalwarii Paclawskiej. Z Kalwarii szlak skręca do wsi Paclaw, schodzi na trawiaste wzgórze do wsi Paportno, by zgłębić się w ścieżkę na wierzchołek Suchego Obycza. Następnie kierując się na południowy zachód wchodzi na teren Parku Krajobrazowego Gór Słonnych kończąc bieg w Ustrzykach Dolnych.

PĄTNICZY SZLAK IM. JANA PAWŁA II - utworzony w 1991r. Trasa przebiega w większości przez teren Pogórza Przemyskiego (Pasma Kopystańki), tylko ostatni odcinek na południe od Wiaru znajduje się na obszarze Gór Sanocko – Turczańskich (Pasma Kalwaryjskie). Szlak Pątniczy im. Jana Pawła II nie ma własnego oznaczenia w terenie. Jego przebieg opiera się na dwóch pieszych szlakach turystycznych: czerwonym i niebieskim. Na trasie znajdują się tablice z cytataми słów Ojca Świętego. Na obszarze Parku liczy 22 km. Rozpoczyna się w Przemyśle i na odcinku 5 km biegnie trasą szlaku czerwonego,

następnie - niebieskiego, aż do miejscowości Kalwaria Paclawska. Położenie wsi na szczycie wzniesienia (465 m. n.p.m.) jest wspaniałym miejscem widokowym, z którego można podziwiać malowniczą dolinę Wiaru oraz masyw Turnicy.

ŻÓŁTY SZLAK RYBOTYCKI

Przebieg trasy szlaku: Suchy Obycz (618 m) -> Kanasin (555 m) -> Rybotycze -> Kopystańka (541 m).
 Długość szlaku: 14 km
 Czas przejścia: 3,5 - 4 godz.

Obecnie szlak żółty na skutek przeprowadzonych zmian w jego przebiegu łączy dwa znane wzniesienia powiatu przemyskiego: Suchy Obycz i Kopystańkę. Dzięki jego połączeniu ze szlakiem czerwonym i niebieskim turysta ma szansę tworzenia różnych wariantów wycieczek. Szlak biegnie przez stare tereny leśne, pomimo niedługiej trasy zapewnia strome, ale jednocześnie krótkie podejścia na grzbiet Suchego Obycz, czy góry Kanasin. Dzięki modyfikacji szlaku turysta może też odwiedzić dawne miasteczko Rybotycze, które przed II wojną św. słynęło m.in. z wyrobu butów, jakże i dziś ważnego asortymentu dla turystów. Za Posadą Rybotycką łączy się ze szlakiem czerwonym.

ZIELONY SZLAK ARLAMOWSKI

Przebieg trasy szlaku: Leszczawa Dolna -> Ostra Kiczarka (467 m) -> Łomna -> Grąziowa -> pasmo Jamnej (598 m) -> skrzyżowanie ze szlakiem niebieskim.
 Długość szlaku: 23 km
 Czas przejścia: 5 - 6 godz.

Szlak zielony był projektowany w związku z planami utworzenia na

tym terenie Turnickiego Parku Narodowego. Trasa piesza została wyznakowana, ale projekt parku narodowego nie doczekał się realizacji. Ci, którzy zdecydują się iść wzdłuż zielonych znaków, muszą wiedzieć, że do 1989 roku tereny te były niedostępne dla turystów, a to na skutek istnienia tu zamkniętego, rządowego terenu łowieckiego wchodzącego w skład ośrodka wypoczynkowego Urzędu Rady Ministrów w Arłamowie. Obecnie szlak ten swój bieg zaczyna w Leszczawie Dolnej i biegnie na zachód w kierunku Pasma Kiczarki gdzie spotyka się ze szlakiem czerwonym biegnącym z Birczy. Turyści poruszający się szlakiem zielonym mogą liczyć na to, iż zobaczą szczególnie cenne przyrodniczo obszary charakteryzujące się wysokim stopniem dzikości krajobrazu. Warto nadmienić, że podczas wędrowki, oprócz początkowej Leszczawy Dolnej, turysta nie napotka żadnej, zamieszkałej osady ludzkiej. Najciekawsze przyrodniczo jest 10 - kilometrowe zalesione górskie Pasma Jamnej z kulminacją na wysokości 598 m n.p.m. Częścią grzbietem tego pasma biegnie szlak, spotkać tam można m.in. traszkę karpacką.

CZARNY SZLAK FORTECZNY (ODCINEK PRAWOBRZEŻNY I LEWOBRZEŻNY)

Obydwa odcinki czarnego szlaku fortecznego powstały, aby umożliwić turystom pieszym odwiedzenie pozostałości umocnień Twierdzy Przemyśl. Szlak czarny prowadzi wzdłuż tzw. zewnętrznego pierścienia obronnego, czyli w pobliżu fortów oddalonych około 5 - 10 km od centrum Przemyśla. Przemierzanie obu odcinków szlaku, oprócz możliwości zapoznania się z XIX-wieczną architekturą militarną, daje sposobność do podziwiania

ciekawych panoram samego Przemyśla i okolic, ponieważ forty budowano na obszarach wyniosłych. Warto nadmienić, iż forty, obok których przechodzi szlak czarny, zostały wysadzone przed poddaniem twierdzy wojskom rosyjskim, dlatego też podczas wędrówki fortecznymi trasami należy zachować szczególną ostrożność, a dokładna penetracja umocnień powinna odbywać się wyłącznie pod nadzorem osoby dobrze znającej teren fortów.

Odcinek prawobrzeżny

Przebieg trasy szlaku: Hurko (Łapajówka) -> fort XV "Borek" -> Siedliska -> fort I "Salis Soglio" -> Jaksmanice -> fort IIb Cyków -> Łuczyce -> fort III Łuczyce -> Nehrybka -> fort IV "Optyń" -> Pikulice -> fort V "Grochowce" -> Grochowce -> fort VI "Helicha" -> Wapielnica (394 m) -> Prałkowce -> fort VII "Prałkowce" -> Dybawka Górna.

Długość szlaku: 26 km

Czas przejścia: 9 godz.

Odcinek lewobrzeżny

Przebieg trasy szlaku: Kuńkowce -> fort VIII "Łętownia" -> fort IX "Bruner" -> fort X "Orzechowce" -> fort XI "Duńkowiczki" -> fort XII "Werner" -> Żurawica -> fort XIII "San Rideau" -> Bolestraszyce.

Długość szlaku: 19 km

Czas przejścia: 5 godz.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Ścieżka "DOLINA HOLUBLI" prowadzi przez rezerwat przyrody "Przełom Hołubli" w **Hołubli**, na gruntach Nadleśnictwa Krasiczyn.

Ok. 11 km od Przemyśla przy drodze Przemyśl-Dynów posadowiona jest tablica informująca o walorach ścieżki oraz dojeździe i dojściu do jej początku (ok. 1,5 km). Spacer po ścieżce daje możliwość poznania bogactwa flory grądu, łągu podgórskiego i podgórskiej formy buczyny karpackiej, widocznego szczególnie wczesną wiosną, fauny a także układu geomorfologicznego doliny potoku Hołubią. Trasa ścieżki liczy ok. 2 km, a rozlokowane jest na niej sześć tablic przystankowych.

Trasa ścieżki "WINNE-PODBUKOWINA" w Bachórcu koło Dubiecka zlokalizowana jest w rezerwacie torfowiskowym "Broduszurki" na gruntach gminy Dubiecko. Spacerując po ścieżce poznamy cenne gatunki flory bagiennej, leśnej, łąkowej i pastwiskowej. Spotkać tu można także ciekawe gatunki zwierząt, głównie ptaków. Osobliwości ścieżki opisane są na pięciu tablicach przystankowych rozstawionych na ok. 1,5 km trasie. Dojechać do ścieżki można wszystkimi środkami transportu kołowego. Jadąc drogą Przemyśl-Dynów, za Dubieckiem należy skręcić w drugą drogę w lewo (przy kapliczce jest tablica kierunkowa) i dalej kierować się za tablicami informacyjnymi.

Ścieżka "KOPANINY" zlokalizowana jest w Dąbrówce Starzeńskiej na gruntach Nadleśnictwa Dynów. Wędrówkę po niej rozpoczynamy od pola biwakowego należącego do tego Nadleśnictwa, a na jej trasie podziwiać będziemy silnie pofałdowany, malowniczy krajobraz podgórski oraz bogactwo flory i fauny. Na pierwszym przystanku pokazana jest ciekawa odkrywka geologiczna a na ostatnim, ósmym urządzone jest stanowisko czynnej ochrony płazów. Trasa ścieżki liczy ok. 3 km. Do ścieżki dojechać można od strony Dynowa, przez Bartkówkę jak również od strony Birczy przez Żohatyn.

Ścieżka "KRĘPAK" usytuowana jest w miejscowości Korzeniec w rezerwacie "Krępak", na gruntach Nadleśnictwa Bircza. Zaczyna się na parkingu w Korzeńcu zlokalizowanym przy drodze Przemysł-Sanok (przed serpentynami). Na jedenastu przystankach ścieżka ukazuje stary i cenny drzewostan bukowo-jodłowy z charakterystyczną dla niego roślinnością a także patologię lasu, zjawisko erozji gleb, osobliwości geologiczne, stanowisko ornitologiczne i czynnej ochrony płazów. Ścieżkę cechuje bardzo urokliwa rzeźba terenu w postaci głębokich, ok. 100-tu metrowych wąwozów. Długość ścieżki wynosi ok. 2 km.

Ścieżka przyrodniczo-kulturowa „DO RALLA” prowadzi po gruntach leśnych Nadleśnictwa Krasieczyn, Leśnictwo Prałkowce oraz gruntach nieleśnych gminy Krasieczyn. Na jej trasie, w kształcie pętli, posadowionych jest 10 przystanków opisujących walory ciekawych i osobliwych miejsc, w tym punkt widokowy na malowniczą panoramę doliny rzeki San oraz na Zespół Zamkowo-Parkowy i kościół parafialny w Krasieczynie.

„KAMIONKA” - trasa ścieżki o długości 5,6 km, położona jest na pograniczu wsi Korzeniec, Boguszówka i Huta Brzuska. Trasa rozpoczyna się w miejscowości Korzeniec, w odległości 50 m od przystanku PKS przy drodze krajowej Przemysł-Sanok. Na 10 przystankach prezentuje, zbliżone do naturalnych, lasy porastające wschodnie zbocza kotliny Birczy, przepiękne krajobrazy okolicznych terenów widziane z grzbietu „Łazów” oraz ciekawą rzeźbą terenu charakterystyczną dla pogórzy, tworzącą bardzo interesującą przyrodniczo-kulturową mozaikę.

„POMOCNA WODA” – trasa ścieżki prowadzi przez tereny wsi Stara Bircza, a zaczyna się od, położonego na prawym brzegu Stupnicy, pola biwakowego. Prezentuje zbliżone do naturalnych lasy porastające stoki doliny Stupnicy, ciekawą rzeźbę terenu i malowniczy krajobraz kotliny Birczy. Jej osobliwością jest cudowne źródło wypływające u stóp wielkiego drzewa rosnącego w głębi lasu – obiekt kultu Maryjnego.

„BOBROWA DOLINA” - zlokalizowana jest w miejscowości Lipa wzdłuż prawego dopływu potoku „Lipka” wypływającego z uroczyska „Morochów”.

Czas przejścia 2,6- km trasy, w zależności od tempa marszu, zajmuje średnio 1,5 - 2,5 godziny. Podczas zwiedzania tej ścieżki będziemy mogli podziwiać i poznawać dość rzadkie dla tego terenu zbiorowiska bagienne i szuwarowe, będące idealnym miejscem bytowania bobra europejskiego oraz innych zwierząt jak i roślin przystosowanych do tego typu środowiska.

„ŁOMNA” – trasa ścieżki dydaktyczno-przyrodniczej wyposażona jest w miejsce biwakowe oraz 11 przystanków tematycznych. Ciekawostką na trasie ścieżki jest znajdujący się między przystankiem 6 i 7 Las Medialny, założony 16 października 2004 roku. Na poszczególnych przystankach ścieżki można zapoznać się z historią wsi Łomna, z celowością zalesiania gruntów porolnych, ekotonem, nieleśnymi zbiorowiskami roślinnymi, ze zjawiskiem sukcesji ekologicznej, z gospodarką łowiecką oraz niektórymi gatunkami drzew iglastych i awifauną.

Ścieżka historyczno-przyrodnicza **"KALWARIA PACŁAWSKA"**

znajduje się w jednym z najpiękniejszych zakątków południowo-wschodniej części Polski, w województwie podkarpackim, w powiecie przemyskim. Położona jest na styku powstałego w 2001 roku rezerwatu przyrody "Kalwaria Pałacowska". Ścieżka zwraca uwagę na bogactwo otaczającej przyrody (rośliny, zwierzęta i ptaki), a także na walory historyczne, związane z osadnictwem na tych terenach oraz powstaniem samego sanktuarium pasyjnego w Kalwarii Pałacowskiej. Długość ścieżki wynosi 2,5 km.

Szkolny Szlak Turystyczny "BOHYNIE" ma charakter przyrodniczo-historyczny. Został powołany do życia w 2002 roku i w całości leży na terenie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Szlak jest atrakcyjny o każdej porze roku, nie mniej wiosną, w czasie masowego kwitnienia roślin runa leśnego sprawia największe wrażenie. Na całej długości szlak jest oznakowany czerwonymi trójkątami, a najciekawszym miejscom poświęcono na trasie osiem przystanków. Długość szlaku przekracza 7 km.

REZERWATY PRZYRODY

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Cel ochrony
1	„BRZOZA CZARNA W RECZPOLU" -	2,60	Naturalne stanowisko brzozy czarnej

2	„KRĘPAK”	138,46	Las bukowo-jodłowy naturalnego pochodzenia z runem charakterystycznym dla podgórskiej formy buczyny karpackiej, oraz ciekawe elementy rzeźby terenu i osobliwości geologiczne
3	„BRODUSZURKI”	25,91	Dobrze wykształcone zbiorowiska torfowiskowe z dużą ilością roślin chronionych
4	„PRZEŁOM HOŁUBLI”	46,42	Fragment przełomowej doliny potoki Hołubla oraz lasu dębowo-bukowego z udziałem lipy
5	„REBERCE”	190,96	Fragment lasu jodłowego posiadający cechy lasu naturalnego
6	„TURNICA”	151,5	Fragment puszczy bukowo-jodłowej
7	„LEONCINA”	8,67	Stanowisko kłokoczki południowej

8	„KALWARIA PACŁAWSKA”	173,18	Drzewostan bukowo- jodłowy oraz elementy krajobrazu kulturowego
9	„KOPYSTANKA”	188,67	Stanowisko ostrożenia siedmiogrodzkiego (<i>Cirsium decussatum</i>), zbiorowiska roślinności kserotermicznej góry „Kopystanka” oraz drzewostany wykształcone w formie podgórskiej buczyny karpackiej
10	„KOZIGARB”	33,3	Zachowanie i ochrona góry meandrowej z bogatą mikrorzeźbą terenu wraz z porastającym ją drzewostanem

POMNIKI PRZYRODY

Lp.	Gatunek	Obwód [cm]	Wysokość [m]
1	kasztanowiec zwyczajny – 2 szt.	250,300	14
2	lipa szerokolistna	330	15
3	cis pospolity	55	5
4	lipa szerokolistna	370	13
5	jesion wyniosły	260	20
6	dąb szypułkowy	450	25
7	lipa drobnolistna	450	20
8	lipa szerokolistna	330	20
9	lipa drobnolistna	330	25
10	lipa drobnolistna	380	20
11	dąb szypułkowy – 2 szt.	380,420	20,21
12	lipa szerokolistna	410	27
	dąb szypułkowy	445	32
13	wiąz górski – 3 szt.	245-275	25-26
14	klon jawor	310,410	25, 26
15	buk zwyczajny	380	27
16	wiąz pospolity	380	20
17	lipa szerokolistna – 4 szt.	320-370	20-22
18	buk zwyczajny – 3 szt	330-400	30-32
19	jodła pospolita – 7 szt.	300-400	35-40

20	bluszcz pospolity – 20 szt. na pow. ok. 50a		
21	lipa drobnolistna	610	28
22	dąb szypułkowy	390	17
23	buk zwyczajny	307	29
24	klon jawor	280	30
25	klon jawor	245	27
26	klon jawor	255	31
27	klon jawor	230	28
28	klon jawor	242	31
29	klon jawor	243	30
30	buk zwyczajny	341	27
31	jodła pospolita	315	35
32	buk zwyczajny	341	27
33	sosna zwyczajna dąb szypułkowy – 7 szt.	280 310-400	18 23-27
34	buk zwyczajny	345	33
35	grab pospolity buk zwyczajny – 2 szt.	240 350, 400	21 33,33
36	grab pospolity	290	22
37	buk zwyczajny	340	30
38	buk zwyczajny	295	28
39	dąb szypułkowy	265	25

40	dąb – 2szt	410,400	26,28
41	dąb szypułkowy	375	24
42	lipa drobnolistna	462	28
43	dąb szypułkowy	405	28
44	dąb szypułkowy buk zwyczajny	450 325	28 30
45	dąb szypułkowy	415	31
46	dąb szypułkowy	600	28
47	dąb szypułkowy	600	30
48	dąb szypułkowy – 15 szt.	300-425	20-30
49	dąb szypułkowy	420	26
50	lipa drobnolistna	555	24
51	lipa drobnolistna	340	25
52	dąb szypułkowy – 2 szt.	410,370	24
53	dąb szypułkowy	400	24
54	dąb szypułkowy	370	24
55	dąb szypułkowy – 3 szt.	400-415	24
56	dąb szypułkowy	390	22
57	dąb szypułkowy – 2 szt.	380,420	22
58	cis pospolity – 3 szt.	20-50	3-6
59	topola biała	420	23

60	klon jawor	320	23
61	sosna zwyczajna	320	25
62	lipa drobnolistna	400	23
63	dąb szypułkowy	400	24
64	lipa drobnolistna	320	23
65	dąb szypułkowy – 2 szt.	310,320	23
66	dąb szypułkowy	420	24
	lipa drobnolistna	305	24
67	dąb szypułkowy	400	23
68	sosna zwyczajna	280	26
69	buk zwyczajny	220	23
70	trześnia	220	25
	modrzew europejski	230	25
71	lipa drobnolistna	540	22
72	dąb szypułkowy – 2 szt.	320-380	22-25
73	dąb szypułkowy – 2 szt.	320,310	23
74	dąb szypułkowy	340	22
75	lipa drobnolistna	340	24
76	dąb szypułkowy – 3 szt.	300-450	23
77	dąb szypułkowy	400	21
78	dąb szypułkowy	430	22
79	dąb szypułkowy	430	22

80	dąb szypułkowy	340	23
81	dąb szypułkowy	410	23
82	dąb szypułkowy	380	23
83	dąb szypułkowy – 3 szt.	370-410	22-25
84	dąb szypułkowy	340	22
85	dąb szypułkowy	380	22
86	lipa drobnolistna – 46 szt.	105-355	16-23
87	kasztanowiec zwyczajny	400	22
88	lipa drobnolistna	310	23
89	klon jawor	245	21
90	lipa drobnolistna – 3 szt.	340-440	23
91	lipa drobnolistna	400	24
92	lipa drobnolistna	305	23
	dąb szypułkowy	390	24
93	lipa drobnolistna	320	23
94	dąb szypułkowy	300	24
95	lipa drobnolistna – 2 szt.	330,320	23
96	lipa drobnolistna – 10 szt.	320-380	21-24
97	dąb szypułkowy	620	24
	buk zwyczajny	340	22
98	dąb szypułkowy	380	22
99	dąb szypułkowy	430	23

100	kłokoczka południowa – ok. 100 krzewów rosnących w 3 kępach na pow. ok. 1 ha		
101	buk zwyczajny – 3szt.	460	27
102	jałowiec pospolity	32	11
103	modrzew europejski	200	18
104	modrzew europejski	220	20
105	modrzew europejski	220	18
106	modrzew europejski	250	20
107	bluszcz pospolity – okaz kwitnący		
108	bluszcz pospolity – okaz kwitnący o obwodzie 26 cm przy ziemi		
109	dąb szypułkowy	390	28
110	dąb szypułkowy	740	30
111	dąb szypułkowy – 8 szt.	380-500	22-25
112	lipa szerokolistna – 2 szt.	400,450	27,28
113	dąb szypułkowy – 2 szt.	440,470	27
114	lipa szerokolistna – 2 szt.	320,400	28,30
115	bluszcz pospolity – 4 okazy kwitnące		
116	lipa drobnolistna 2 szt.	283, 408	25, 25

PARK KRAJOBRAZOWY GÓR SŁONNYCH

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 56 188 ha

Położenie administracyjne:

powiat – bieszczadzki, leski, sanocki

gmina - Sanok (5 760,0ha-10,25%), Tyrawa Wołoska (6 925,6 ha-12,33%) i Miasto Sanok (1 117,0 ha-1,99%) w powiecie sanockim, Ustrzyki Dolne i Miasto Ustrzyki Dolne (32 888,6 ha-58,53%) w powiecie bieszczadzkim, Lesko (3 093,0 ha-5,5%) i Olszanica (6 406,8 ha-11,4%) w powiecie leskim.

Położenie wg ALP – Bircza, Ustrzyki Dolne, Brzozów, Lesko

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 34 975,40
- użytki rolne: 15 181,30
- wody: 538,80
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerwaty i pozostałe formy

ochrony przyrody): 1 732,59

PARK KRAJOBRAZOWY GÓR SŁONNYCH – Chroni się w nim rozległe, piękne krajobrazowo zwarte kompleksy leśne z przełomowymi odcinkami rzek i potoków, będących dopływami Sanu i Wiaru oraz osobliwymi formami geologicznymi. Przez południowo-wschodnią część Parku przechodzi granica głównego europejskiego działu wód, oddzielającego zlewiska Morza Czarnego i Bałtyku. Wody do Morza Czarnego z terenu Polski zbiera Strwiąż, wypływający ze stoków góry Berdo, doprowadzając je najpierw do Dniestru. Według podziału fizjograficznego Park obejmuje północne fragmenty Gór Sanocko - Turczańskich przechodzących w Pogórze Przemyskie. Wschodnią granicę Parku stanowi granica państwowa z Ukrainą na odcinku Bandrów - Arłamów, od południa - linia drogowo - kolejowa na odcinku Ustrzyki Dolne - Lesko. Zachodnia granica biegnie doliną Sanu od Monasterca po Dobrą i wreszcie północna - granicą administracyjną gminy Ustrzyki Dolne. Park obejmuje swoim obszarem typowe dla Karpat Wschodnich pasma górskie: Gór Słonnych i Chwaniowa. Pięknie, rusztowo uformowane grzbiety górskie ułożone z kierunku północnego zachodu na południowy wschód poprzecinane są siecią rzek i potoków będących dopływami Sanu i Wiaru. Osobliwością Parku są liczne słone źródła oraz złoża roponośne, o których w swoim dziele "O ziemiórództwie Karpatów i innych gór i równin Polski" pisał Stanisław Staszic. Znaczne ich zagęszczenie znajduje się w obrębie szczytu Na Opalonym. Naliczono 78 potoków, które odprowadzają wody

o różnym stopniu zawartości soli. Nie tylko solanki ukryte są pod powierzchnią ziemi. Znane są złoża roponośne ciągnące się pasmem od Berehów Dolnych i Łodyny przez Ropienkę, Wańkową i Leszczowate po Witryłów, Temeszów i Obarzym. Już w 1886 r. prowadzono eksploatację ropy naftowej w Ropience, a tuż przed II wojną stanęło na tym terenie 70 szybów o średniej głębokości 300 m. Obecnie złoża są już na wyczerpaniu. Park w 73% pokryty jest kompleksami leśnymi, pośród których wyłaniają się enklawy pól uprawnych, łąk i pastwisk. Cechą charakterystyczną roślinności Parku jest jej piętrowość: powyżej 500 m n.p.m. występuje regiel dolny z lasami bukowymi i bukowo-jodłowymi, do 500 m n.p.m. w piętrze pogórza rośnie grąd wschodniokarpacki, zaś w dolinach rzek zarośla wiklinowe i nadrzeczna olszynka karpacka. Flora i fauna Parku jest bardzo bogata i zróżnicowana. Najcenniejsze fragmenty Parku objęte są ochroną prawną w 9 rezerwach przyrody: „Buczyna w Wańkowej”, „Chwaniów” w Jureczkowej, „Cisy w Serednicy”, „Dyrbek” w Bezmiechowej Górnej, „Góra Sobień” w Monastercu, „Nad Trzciańcem” w Trzciańcu, „Na Opalonym” w Wojtkówce, „Na Oratyku” w Krościenku, „Polanki” w Bykowcach k/Sanoka. W dwóch rezerwach: „Góra Sobień” i „Polanki” urządzone są ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne. Trzecia ścieżka o charakterze dendrologicznym udostępniona jest w Jureczkowej, czwarta - przyrodniczo-leśna „Jodełka” w Siemuszowej usytuowana jest na terenie leśnictwa Wola Krecowska.

FAUNA

Duże powierzchnie kompleksów leśnych poprzecinanych połączeniami pól uprawnych i ciekami wodnymi stwarzają dogodne warunki do rozwoju i bytowania dla wielu gatunków zwierząt, w tym typowych dla fauny puszczańskiej. W Parku spotkać można takie gatunki jak: niedźwiedź brunatny, ryś, wilk, żbik, wydra, jelenń szlachetny, dzik, orzeł przedni, orlik krzykliwy i grubodzioby, jastrząb, trzmielojad, puchacz, puszczyk uralski, sóweczka, dzięcioł trójpalczasty i biało grzbiety. Łąki w dolinach rzek i potoków są miejscem żerowania dla wielu gatunków ssaków: jelenia szlachetnego, sarny, dzika, lisa i borsuka. Doliny te są również wspaniałym terenem łowieckim ptaków drapieżnych oraz miejscem gniazdowania zagrożonego w skali globalnej derkacza. Ponadto w obrębie Parku odnotowano wśród bezkręgowców wiele endemitów wschodnio-, zachodnio- i ogólnokarpaccich głównie wijów, chrząszczy i ślimaków.

FLORA

Wysoki stopień naturalności tego terenu wyraża się dużym bogactwem florystycznym, liczącym ok. 900 gatunków roślin naczyniowych, w tym wielu gatunków górskich, podgórczych i pontyjskich. Na tych stosunkowo niewielkich wysokościach występuje aż 68 gatunków górskich, w tym 5 subalpejskich i 45 reglowych. Wschodniokarpaccy charakter zbiorowiskom roślinnym Parku nadają gatunki wschodnie, m.in. groszek wschodniokarpaccy, smotrawa okazała, lulecznica kraińska i żywokost sercowaty. Florę pontyjską reprezentuje 79 gatunków kserotermicznych, z których

należałoby wymienić: czosnek zielonawy, przelot pospolity, kłosownicę pierzastą, kruszczyk siny, dzwonek brzoskwiniolistny, wilczomlec lancetowaty, goryczkę krzyżową oraz miodownik melisowaty. Osobliwością dendrologiczną Parku są drzewiaste formy cisa występujące w ok. Serebnicy oraz stanowisko krzewu - kosa olcha w ok. Bandrowa, natomiast geologiczną - odkrywki fliszu karpackiego rozrzucone po całym jego terenie.

Park w 96,6% pokrywa się z europejską siecią Natura 2000 - Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Góry Słonne” oraz w większej części Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Ostoja Góry Słonne”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Park jest słabo zurbanizowany, co jest wynikiem wysiedlenia w latach 1945-47 ludności greckokatolickiej na Ukrainę i Ziemię Odzyskane. Niektóre miejscowości zostały całkowicie opuszczone, ale wielu z nich ostały się obiekty budownictwa sakralnego, głównie cerkwie greckokatolickie. Ewenementem w Parku na skalę krajową jest Lotnisko Szybowcowe w Bezmiechowej Górnej. Krajobraz naturalno-kulturowy Parku jawi się jako kraina "dzikich lasów", opustoszałych wiosek i bogatej historii. Jednakże ślady wspaniałej przeszłości obecnie spotyka się tylko w postaci zabytków historyczno-kulturowych. Niektóre z miejscowości rozwijały się znakomicie już w średniowieczu, czego dowodem są liczne grodziska np.: w Olszaniczy, Tyrawie Wołoskiej i Tyrawie Solnej. Z nowszej historii wśród

naturalnego krajobrazu przebijają się zabytki miejskiej przeszłości Mrzygłodu, XVII - wieczny dwór z pięknym parkiem w Załużu oraz pałac i park z XIX wieku w Olszanicy. Park jako kraina pogranicza i dwóch narodów obfituje również w obiekty sakralne, głównie cerkwie greckokatolickie. Wystające kopuły pięknych cerkwi widoczne są w Bezmiechowej, Bandrowie, Brzegach Dolnych, Hołuczkowie, Krecowie, Krościenku, Liskowatemu, Łodynie, Paszowej, Rakowej, Rudence, Serednicy, Siemuszowej, Stefkowej, Tyrawie Solnej. W niektórych miejscowościach Parku zachowało się jeszcze budownictwo mieszkalne dolinian. "Dzikość", spokój i harmonia w przyrodzie są źródłem natchnienia i inspiracji do pracy twórczej dla poetów i artystów. Wspomnieć należy o nieżyjącej już poetce Marii Czerkawskiej mieszkającej i tworzącej w Bezmiechowej, czy artyście - rzeźbiarzu z Tyrawy Wołoskiej - Bogusławie Iwanowskim. Tego niezwykle uzdolnionego, wrażliwego i pracowitego kresowiaka do tej miejscowości, po życiowej tułaczce, przyciągnęło piękno Gór Słonnych. Galerię rzeźby pn. "Quo vadis" można zwiedzać codziennie o każdej porze dnia.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

W parku wytyczone są szlaki turystyczne: czerwony, niebieski, żółty, łącznikowy zielony, łącznikowy żółty, szlak ikon, dzięki którym można uprawiać turystykę pieszą. Bezkresne obszary Parku pozwalają uprawiać inne formy turystyki, m.in. paralotniarstwo, turystykę rowerową, kajakarstwo, turystykę konną. Baza turystyczna

zlokalizowana jest głównie na obrzeżach Parku, natomiast na całym jego terenie funkcjonują gospodarstwa agroturystyczne. Różnorodność krajobrazowo - kulturowa predestynuje ten teren do rozwoju i uprawiania różnorodnych form turystyki. Niestety infrastruktura turystyczna jest prawie nierozwinięta. Amatorzy pieszych wędrówek mogą poznawać jego walory na wyznakowanych szlakach turystycznych: czerwonym, niebieskim, żółtym oraz łącznikowych: zielonym i żółtym.

SZLAK CZERWONY - *Orli Kamień 518 m n.p.m.* . Szlak pieszy PTTK wiodący z Sanoka (PKP dw. główny) przez Góry Słonne i Pogórze Przemyskie do Przemyśla. W okolicach Sanoka umożliwia dotarcie na Orli Kamień (518 m n.p.m.) – szczyt z atrakcyjnymi formami skalnymi oraz punktem widokowym na Sanok, a także najwyższy szczyt Gór Słonnych – Słonny Wierch (670 m n.p.m.) – przez który przebiega granica miasta.

Obecnie na Orli Kamień wiedzie ścieżka edukacyjno – przyrodnicza powstała przy udziale Nadleśnictwa Brzozów, Urzędu Miasta Sanoka oraz Zespołu Parków Krajobrazowych w Przemyślu.

SZLAK NIEBIESKI - na teren Parku wkracza w ok. Łodyny, biegnie na G. Brańcową - G. Truszowskie - G. Na Opalonym - Arłamów i dalej wchodzi na teren Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego.

SZLAK ZIELONY - (łącznikowy) jest odnogą szlaku czerwonego i biegnie od szczytu G. Słonna do G. Przysłop, schodząc do drogi Załuż - Lesko biegnie obok rezerwatu "Góra Sobień" i dochodzi do stacji PKP w Załużu.

SZLAK ŻÓŁTY (łącznikowy) do Parku wchodzi w Jankowcach, dalej

biegnie przez Czarny Dział - "lotnisko" w Bezmiechowej i grzbietem Gór Słonnych dochodzi do szlaku czerwonego. Umożliwia dotarcie z Sanoka (PKP dworzec. główny) do szlaku czerwonego na Orlim Kamieniu. (518 m n.p.m.) W połączeniu z odcinkiem czerwonego szlaku z Orlego Kamienia do Sanoka – Białej Góry, tworzy atrakcyjną trasę spacerową.

SZLAK IKON

Szlak Ikon – pieszy, znakowany jest znakami szlaku spacerowego, w kolorze niebieskim. Wiedzie z Sanoka, Doliną Sanu i Parkiem Krajobrazowym Gór Słonnych, poprzez najciekawsze obiekty architektury cerkiewnej w regionie. Przebiega na Trasie: Sanok Muzeum Historyczne (Galeria Ikon) – Prawosławny Sobór Katedralny – Muzeum Budownictwa Ludowego – cerkiew w Międzybrodziu – Góra Krzyż – Orle Skały – Słonny Wierch – cerkiew w Tyrawie Solnej – Mrzygłód – góra Przysłup – cerkiew w Hłomczy – cerkiew w Łodzinie – Witryłów – cerkiew w Uluczu – cerkiew w Dobrej – góra Gródek – Kreców – cerkiew w Siemuszowej – cerkiew w Hołuczku – Góra Słonna – Wujskie – Granicka – cerkiew w Sanoku – dzielnica Olchowce – Muzeum Historyczne. Jego łączna długość wynosi ponad 70 km.

SZLAKI ROWEROWE:

SZLAK IKON

Rowerowy Szlak Ikon, umożliwia zwiedzenie najciekawszych przykładów architektury cerkiewnej w Bieszczadach i na ich pogórzu. Główna nić szlaku znakowana jest kolorem czerwonym. Odcinki lokalne niebieskim, zaś łącznikowe – żółtym. Korzystając

z doskonałego oznakowania przy drogach głównych i lokalnych można dotrzeć do drewnianych i murowanych świątyń prawosławnych i greckokatolickich, Łemków, Bojków, Dolinian oraz mieszkańców Nadsania. W najbliższej okolicy Sanoka warto udać się w Dolinę Sanu do jednej z najstarszych cerkwi w Polsce, położonej na szczycie góry „Dubnyk” klasztornej świątyni w Uluczu.

Jedna z odnóg Szlaku Ikon podąża również w kierunku Ustrzyk Dolnych. Jest to, można powiedzieć, trzecia – w regionie bieszczadzkim „wyspa” zachowanej do dziś, niezwykle interesującej, drewnianej architektury cerkiewnej. Można tu zobaczyć bryły świątyń, uchodzących za jedne z najpiękniejszych nie tylko w Bieszczadach, ale i w Polsce. Wprawdzie wyposażenie wnętrza tutejszych świątyń rzadko zachowało się w całości, jednakże miejscowa ludność, przesiedlona tu z Sokalszczyzny w 1951 r. wykazała niezwykle dbałość o zachowanie i estetykę bieszczadzkich cerkwi. Szczególnie interesujące architektonicznie są: Równia, Hoszów, Rabe, Smolnik nad Sanem (na liście UNESCO), Krościenko, Żłobek, Liskowate, Ustianowa, Michniowiec i Bystre. Niezłe zachowane wyposażenie wnętrza posiadają: Czarna, Rabe, Stefkowa, Liskowate i murowana cerkiew w Ustrzykach Dolnych.

SZLAK PRZYGÓD DOBREGO WOJAKA SZWEJKA – R 63

Szlak ten, jest szlakiem międzynarodowym R63, znakowanym znakami rowerowymi – kolorem zielonym. Przebiega od granicy państwowej ze Słowacją w Radoszycach, do granicy państwowej z Ukrainą w Krościenku. Wykonany jest również łącznik z Przemyśla do granicy Państwowej w Medyce. Na odcinku z Krościenka do

Lwowa szlak został wyznakowany przez stronę ukraińską. Latem 1915 r. wojskowy eszelon wjechał przez tunel łupkowski, do ogarniętej wojną Galicji. Przez wzmiankowane w powieści Jarosława Haszka: Stary Łupków, Kulaszne i Szczawne, pociąg dojechał na stację kolejową Sanok – Główny. 15 VII 1915 r., w godzinach południowych, z wojskowego transportu wysiadła 11 Kompania Marszbatalionu N. 91 Pułku Piechoty z Czeskich Budziejowic. Szwejk opuścił Sanok w przedniej straży o godzinie wpół do szóstej wieczorem, wymaszerowując wraz z 91 pp. W kierunku na Tyrawę Wołoską, a dalej Chyrów i Lwów. Dziś, zabawne perypetie najdzielniejszego wojaka c.k. armii upamiętnia odsłonięta w 2003 r. ławeczka z Józefem Szwejkem w Sanoku. Codziennie przysiadają się do niego tłumy turystów, robiąc sobie z nim zdjęcie i pocierając nos Józefa Szwejka, co podobno przynosi szczęście. Kolejne, najbliższe regionowi bieszczadzkiemu pomniki dobrego wojaka Szwejka znajdują się w Przemyślu, Humennem (Słowacja) i Skeliwce k. Chyrowa. (Ukraina) Rokrocznie odbywa się międzynarodowy, rowerowy rajd „Szlakiem Dobrego Wojaka Szwejka”. Początkowo wiódł z Ukrainy, przez Polskę na Słowację. W ostatnich latach został przedłużony na Węgry. Głównym organizatorem rajdu jest Bieszczadzkie Towarzystwo Cyklistów.

SZLAK NADSAŃSKICH UMOCNIEŃ

Szlak Nadszańskich Umocnień zaczyna się w Solinie, i przebiega wzdłuż Sanu, umożliwiając zwiedzenie umocnień II. wojennych radzieckich tzw. „Linia Mołotowa” i niemieckich z „Granicznego Rejonu Umocnionego Galicja.” Szlak rowerowy

znakowany jest znakami czarnymi, w pobliżu obiektów znajdują się strzałki z odległością do obiektu i azymuty. Dłuższe odcinki dojściowe od głównego szlaku do obiektu znakowane są znakami czarnymi szlaku pieszego. Szlak został szczegółowo opisany na odcinku: Solina – Lesko – Sanok – Dynów – Bachów. Na szlaku znajdują się 3 Punkty Oporu: Lesko, Załuż i Sanok-Olchowce oraz umocnienia polowe na północ od Sanoka i na południe od Leska. Zachowały się również 3 schrony ponemieckie: 2 w Sanoku, w Zagórzcu, Weremieniu i Huzelach. W miejscowości Załuż k. Sanoka znajduje się jedyny, zachowany, słowacki cmentarz wojenny z 1941 r. W Sanoku miały miejsce dwie, duże rekonstrukcje historyczne „Barbarossa 1941 r.” ukazujące toczony pod Sanokiem walki niemiecko-słowacko-sowieckie z lipca 1941 r.

SZLAK WODNY-BŁĘKITNY SAN

Szlak Wodny „Błękitny San” umożliwia spływ Sanem od Zwierzynia, przez Lesko, Sanok, Dynów, Przemyśl, Jarosław, Ulanów do ujścia rzeki do Wisły. Został oznakowany znakami szlaków wodnych i opisany w formie przewodnika.

Wędrówka szlakami po Parku to prawdziwa "uczta dla oczu", gdyż co rusz z różnych punktów widokowych podziwiać można piękne panoramy Bieszczadów, Beskidu Niskiego, Pogórza Przemyskiego czy samych Gór Słonnych. Przepiękne krajobrazy wyłaniają się również turystom zmotoryzowanym poruszającym się po, wijącej się w ok. Tyrawy Wołoskiej w kształcie serpentyny, drodze Przemyśl - Sanok. Zbadane w 1928 roku korzystne prądy powietrzne na jednym ze zboczy Gór Słonnych w Bezmiechowej stały się również powodem do

zorganizowania w 1930 roku pierwszego w Polsce szkolenia pilotów szybowcowych, a następnie słynnej Szkoły Szybowcowej. Zlikwidowanej w 1951 roku decyzją władz szkole, dawną świetność próbuje przywrócić Politechnika Rzeszowska i Aeroklub Bieszczadzki. Dzięki próbom reaktywowania "lotniska" Bezmiechowa staje się coraz większą atrakcją dla amatorów lotów szybowcami. Pogórza i niewysokie góry stanowią również idealne miejsce dla amatorów paralotniarstwa. Bezkresne obszary Parku predestynują go także do jazdy konnej i rowerowej. Zarówno konie jak i rowery można wynająć w Ośrodku Wypoczynkowym w Arłamowie, dysponującym wieloma miejscami noclegowymi, niestety dla turystów z "bogată kieszenią".

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Ścieżka "POLANKI" w Bykowcach przebiega przez rezerwat przyrody "Polanki", zlokalizowany na gruntach Nadleśnictwa Brzozów. Walory ścieżki opisane są na dziesięciu tablicach przystankowych. Spacer po niej umożliwia poznanie wielu cennych gatunków roślin, różnych wariantów zbiorowisk podgórskiej formy buczyny karpackiej, zwierząt, urokliwej rzeźby terenu a także źródelka z bijącą wodą siarczkową. Długość ścieżki wynosi ok. 2 km, a dojeżdża się do niej skręcając w prawo przed pomnikiem "biało-czerwony sztandar" z drogi Przemyśl-Sanok w miejscowości Bykowce.

"NA GÓRZE SOBIEN" to ścieżka położona w miejscowości Manasterzec na gruntach Nadleśnictwa Lesko. Swoją początek bierze w rezerwacie przyrody "Góra Sobień", gdzie na wzniesieniu

zapoznamy się z roślinnością rezerwatu oraz ruinami zamku Kmitów, będącego od XVI w. główną siedzibą największego rodu prowadzącego w średniowieczu akcję zasiedlania Bieszczadów. Siedem kolejnych przystanków pokazuje piękne drzewostany jodłowo-bukowe, grabowo-jodłowe z charakterystyczną dla nich roślinnością. Długość ścieżki wynosi ok. 3 km, a dojechać można do niej transportem kołowym drogą Załuż-Lesko, pociągiem z Zagorza wysiadając w Łukawicy lub dojść pieszo zielonym szlakiem.

Ścieżka „DRZEWA PARKU PODWORSKIEGO W JURECZKOWEJ”

położona jest na gruntach Nadleśnictwa Bircza. Na ośmiu tablicach przystankowych rozmieszczonych na trasie ścieżki opisane są różne gatunki drzew rosnących w parku podworskim. Wiele z nich osiągnęło parametry pomnikowe. Opisy obejmują biologię drzew, związane z nimi legendy, anegdoty, wierzenia ludowe a także ich wykorzystanie użytkowe.

Ścieżka przyrodniczo-leśna „JODEŁKA” w Siemuszowej usytuowana jest na terenie leśnictwa Wola Krecowska. Na ścieżkę składają się cztery przystanki: **I – Obszar źródliskowy** – w okresie wiosennym najpiękniej wyglądający zakątek lasu z bujną roślinnością i przepięknie meandrującym potokiem. **II – Naturalne odnowienia jodłowe** roztacza niezapomniany widok na młody las i pozostawiony do naturalnej śmierci nasiennik jodłowy. **III – Ptaki** – skrzydlaci mieszkańcy lasu; siedząc na ławce godzinami możemy słuchać ich śpiewu, stąd też roztacza się malowniczy widok na dolinę porośniętą drzewostanem bukowo-jodłowym. **IV – Punkt widokowy**, z którego rozpościera się widok na wieś Siemuszową, położoną na szlaku

architektury drewnianej, w pobliżu Szlaku Ikon w dolinie Sanu. Ponadto wzdłuż trasy rozmieszczono **11 tablic edukacyjnych**, przybliżających wiedzę o najważniejszych gatunkach drzew występujących w lesie.

REZERWATY PRZYRODY

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Cel ochrony
1	„BUCZYNA W WAŃKOWEJ”	98,68	Naturalne zbiorowiska roślinne z szeregiem gatunków roślin rzadkich i chronionych oraz liczne osobliwości dendrologiczne
2	„CISY W SEREDNICY”	14,48	Stanowiska cisa pospolitego
3	„CHWANIÓW”	354,71	Wspaniale wykształcona regłowa buczyna karpacka
4	„DYRBEK”	130,88	Naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej
5	„GÓRA SOBIEN”	5,34	Fragment lasu

			mieszanego z chronionymi gatunkami roślin zielnych w runie i występująca na tym terenie rzadka fauna kserotermiczna
6	„NA OPALONYM”	217,13	Naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej porastającej zbocze poprzecinane licznymi potokami
7	„NA ORATYKU”	233,15	Dobrze wykształcony zespół buczyny karpackiej w strefie przejścia piętra pogórza w regiel dolny wraz z cennym drzewostanem i stanowiskami licznych gatunków roślin rzadkich i chronionych
8	NAD TRZCIAŃCEM”	182,13	Dobrze wykształcone zbiorowisko buczyny karpackiej w formie reglowej z występujących

			w jego runie z szeregiem gatunków roślin chronionych oraz licznych osobliwości dendrologicznych
9	„POLANKI”	191,94	Naturalne zbiorowiska leśne buczyny karpackiej

POMNIKI PRZYRODY

Lp.	Położenie Miejscowość	Gatunek	Obwód [cm]	Wys. [m]	Uwagi
1.	Brzegi Dolne	lipa drobnolistna	609	23	
2.	Dźwiniacz Dolny	lipa drobnolistna	356	16	
3.	Liskowate	sosna limba	170	15,5	postępujący proces usychania
4.		dąb szypułkowy	280	28	
5.		jesion wyniosły	400	27	
6.		wiąz górski	400	29	
7.		wiąz górski	360	21	
8.		jesion wyniosły	430	28	

9.		klon jawor	260	27	
10.		klon jawor	260	27	
11.		lipa	300	29	
		drobnolistna			
12.		lipa	450	30	
		drobnolistna			
13.		wiąz górski	410	27	
14.		klon jawor	280	29	
15.		jesion wyniosły	350	27	
16.		lipa	370	27	
		drobnolistna			
17.		klon jawor	240	27	
18.		klon jawor	250	23	
19.		klon jawor	280	29	
20.		lipa	260	27	
		drobnolistna			
21.		jesion wyniosły	260	28	
22.		jesion wyniosły	310	27	
23.		jesion wyniosły	280	27	
24.	Trójca	lipa	410	27	wiek ok. 150 lat
		drobnolistna „Angelika”			

25.	Trójca	dąb szypułkowy „Maciek”	700	25	wiek ok. 300 lat
26.	Jamna Dolna	lipa szerokolistna „Frigga”	465	27	wiek ok. 200 lat
27.	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Urd”	415	30	wiek ok. 210 lat
28.	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Werdandi”	370	21	wiek ok. 180 lat
29.	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Skuld”	355	30	wiek ok. 180 lat
30.	Jamna Dolna	jałowiec pospolity „Buri”	50	6	wiek ok. 70 lat
31.	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Maia”	550	35	wiek ok. 230 lat
32.	Jamna Górna	jesion wyniosły „Piaskun”	430	20	wiek ok. 180 lat
33.	Jamna Dolna	lipa	360	26	wiek ok. 150 lat

		drobnolistna „Gerda”			
34.	Jamna Dolna	lipa	360	24	wiek ok. 160 lat
		drobnolistna „Lorelei”			
35.	Jamna Dolna	lipa	370	27	wiek ok. 160 lat
		„Gird”			
36.	Jamna Dolna	jesion wyniosły	380	28	wiek ok. 180 lat
		„Dain”			
37.	Jamna Dolna	lipa	360	29	wiek ok. 150 lat
		szerokolistna „Hyndla”			
38.	Jamna Górna	jesion wyniosły	330	22	wiek ok. 150 lat
		„Nock”			
39.	Arłamów	lipa	475		
		drobnolistna „Stanisława”			
40.	Kwaszenina	lipa	580		
		szerokolistna „Marta”			
41.	Rakowa	jesion	388		wiek 150 lat
42.	Rakowa	buk	368		wiek 200 lat
43.	Rakowa	buk	411		wiek 200 lat
44.	Rakowa	buk	422		wiek 220 lat

45.	Rakowa	buk	321	wiek 150 lat
46.	„ Mały Kamień ” – skałki w kształcie muru o wymiarach wys. 4 – 6m, dł. 16,5m, szer. 2m zbudowane z gruboławicowego piaskowca ciężkowickiego lub lgockiego, wyerodowanego z wierzchniej warstwy skały, liczne ślady erozji wietrznej i chemicznej w postaci niewielkich kociołków i zagłębień.			
47.	„ Duży Kamień ” – ostaniec denudacyjny o wymiarach wys. 6 – 10m, dł. 13m, szer. 3 – 5m, będący wychodnią gruboławicowego piaskowca ciężkowickiego lub lgockiego, wyerodowany z wierzchniej warstwy skały w postaci dwóch gładów przykrytych trzecim, z licznymi śladami erozji wietrznej i chemicznej w postaci niewielkich kociołków i zagłębień .			
48.	lipa	330	wiek 100 lat	
	szerokolistna			
49.	Źródło solankowe „Warzelnia”			
50.	Olchowce (przy czerwonym szlaku turystycznym ok. 100 m na W od kulminacji 554 m n.p.m.)	Wychodnia skalna pn. „ Orli Kamień ” zbudowana ze skał fliszowych, głównie piaskowców krośnieńskich i kredowych Charakterystyka z planu ochrony: „ Orli Kamień ” - wychodnia piaskowców ciężkowickich, ale należący prawdopodobnie do dolnych warstw lgockich z wyjątkowo bogatą ornamentacją wietrzną wymodelowana w postaci muru (dł. 45m		

	Pasma Orlego Kamienia)	i 3 m szer.), baszty (dł. 6m, wys. 5 m, szer. 2 m), grzędy skalnej (dł. 7,5 m, wys. 1,5 m)
51.	Sanok	Źródło wody siarczkowej „Nad wodospadem”

PARK KRAJOBRAZOWY „LASY JANOWSKIE”

Rok utworzenia: 1984

Powierzchnia : 9 437,0 ha

Położenie administracyjne:

powiat: stalowowolski

gmina Pysznica (5 544,6 ha-58,75%), gmina Radomyśl nad Sanem (117,8 ha-1,25%), gmina Zaklików (3 774,6 ha-40,0%)

Położenie wg ALP – Janów Lubelski

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 9 156,20
- użytki rolne: 219,90
- wody: 38,10
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerваты i pozostałe formy ochrony przyrody): 493,83

PARK KRAJOBRAZOWY „LASY JANOWSKIE” został utworzony w celu ochrony i zachowania unikatowego charakteru krajobrazu zachodniej części jednego z największych zwartych kompleksów

leśnych w Polsce - Puszczy Solskiej ciągnącej się od doliny Wisły ku wschodowi aż do granicy Państwa. Na atrakcyjność przyrodniczą terenu wpływa zwarty kompleks leśny (lesistość 80%), dominują tu bory sosnowe, oraz fragmenty boru jodłowego.

Park zlokalizowany jest na terenie gmin: Pysznica, Zaklików, Radomyśl nad Sanem w powiecie stalowowolskim. Otulina Parku zlokalizowana jest na terenie gmin: Pysznica, Zaklików, Radomyśl nad Sanem w powiecie stalowowolskim, gmin: Jarocin, Ulanów, Harasiuki, Nisko w powiecie nizańskim, w województwie podkarpackim. Otulina Parku obejmuje obszar o powierzchni 37 312 ha. Wielkość, tych miejscami niedostępnych lasów z zachowanym starowiekowym drzewostanem, decyduje o ich wybitnej wartości przyrodniczej. Występuje tu głównie sosna z wyspowymi fragmentami lasów jodłowych. Leśny krajobraz jest urozmaicony dolinami rzek, wałami wydmowymi tworzącymi wyniesienia, kompleksami stawów, jezior, bagien i torfowisk śródleśnych. Szczególnym celem ochrony Parku jest zachowanie walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych, historycznych i turystycznych środowiska. Najcenniejsze przyrodniczo tereny Parku chronione są rezerwatową formą ochrony. W granicach parku krajobrazowego w części podkarpackiej są trzy rezerваты przyrody: „Imielty Ług” (niewielka część na Podkarpaciu), „Jastkowiec” i rezerwat „Łęka”.

Park w 100% objęty jest europejską siecią Natura 2000 - Obszarem Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Lasy Janowskie” oraz w większej części Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Natura

2000 „Uroczyska Lasów Janowskich”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Na terenie Parku Krajobrazowego „Lasy Janowskie” położone są wsie i osady śródleśne, gdzie można spotkać przykłady dawnej drewnianej zabudowy mieszkalnej, stare kapliczki i charakterystyczne krzyże przydrożne.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Piękny krajobraz i walory przyrodnicze czynią ten teren niezwykle atrakcyjnym dla turystyki pieszej, rowerowej, przyrodniczej a w zimie dla narciarstwa biegowego i śladowego. Służą temu liczne szlaki zarówno piesze jak i rowerowe oraz mała infrastruktura turystyczna tak jak wiaty, miejsca przystankowe i parkingi leśne.

REZERWATY PRZYRODY

Lp	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Cel ochrony
1	„IMIELNY ŁUG”	70	Zachowanie charakterystycznych dla Puszczy Solskiej obszarów rozległych bagien, zarastających zbiorników wodnych z rzadką i chronioną roślinnością, stanowiących ostoje ptactwa

2	„JASTKOWICE”	46,58	Wielogatunkowy las mieszany, stanowiący resztkę Puszczy Sandomierskiej
3	„ŁĘKA”	377,35	Wielogatunkowe drzewostany o cechach naturalnych stanowiące fragment Lasów Janowskich

CZARNORZECKO-STRZYŻOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1993

Powierzchnia: 25 654,0 ha

Położenie: gminy: Korczyna (6 093,9 ha - 23,7 % obszaru Parku), Frysztak (4 463,2 ha - 17,4%), Strzyżów (4 401,2 - 17,1%), Wojaszówka (4 043,6 ha - 15,8%), Wiśniowa (1 916,0 ha - 7,5%), Jasienica Rosielna (1 468,6 ha - 5,7%), Niebylec (1 041,8 - 4,1%), Brzostek (1 269,2 ha - 4,0%), Wielopole Skrzyńskie (705,5 ha - 2,8%) i Domaradz (251,0 ha - 1,0%)

Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy chroni najcenniejsze fragmenty Pogórza Strzyżowskiego i Dynowskiego, rozdzielone przełomową doliną Wisłoka, udostępniając je dla nauki, turystyki i wypoczynku.

W celu zabezpieczenia przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych i ochrony wartości estetycznych krajobrazu, wokół Parku utworzono otulinę, czyli strefę ochronną o powierzchni 34 074 ha.

Obszar Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się w prowincji Karpat Zachodnich, leży w południowej części Pogórza Strzyżowskiego i oddzielonej od niej doliną Wisłoka południowo-zachodniej części Pogórza Dynowskiego. Stanowi go w większości charakterystyczny pas wzniesień, zarówno wobec północnych niżej położonych części Pogórza Dynowskiego i Strzyżowskiego, jak i jeszcze dobitniej, w odniesieniu do Kotliny Jasielsko – Krośnieńskiej od strony południowej. Znajdujące się na terenie Parku największe wzniesienie – Sucha Góra, o wysokości

585 m n.p.m., wznosi się ponad 300 m nad dnem Dołów Jasielsko – Sanockich.

Główne pasmo wzniesień Parku usytuowane typowo po karpacku z północnego zachodu na południowy wschód zaczyna się od zachodu rozczłonkowanym wałem Klonowej Góry (525 m n.p.m.), Barda (534 m) i Chełma (528 m). Potem obniża się nieco i opada w kierunku Wisłoka - największej rzeki Parku. Za ciekawym przełomem rzeki zwanym „Bramą Frysztacką” mamy ciąg najokazalszych, stopniowo rosnących grzbietów, a mianowicie Herby (469 m) i Czarnówkę (491 m), które łączą się paroma niższymi garbami z Królewską Górą (554 m) i oddzieloną od niej doliną Czarnego Potoku Suchą Górą (585 m). Od jej grzbietu odchodzi na północny wschód w dolinę Stobnicy mniej lesiste pasmo zwieńczone szczytami: Czosnki (476 m), Kopce (484 m) i Grudna (479). Na północ od masywu Suchej Góry usytuowane są po kolei krótkie jakby odosobnione grzbiety Czarnego Działu (479 m i 516 m) i Brzeżanki (477 m).

Obszar Parku należy do dużej jednostki geologicznej zwanej Karpatami Fliszowymi, które uformowały się w okresie orogenezy alpejskiej. W podłożu geologicznym występują skały z okresu kredowego (era mezozoiczna) i trzeciorzędowego (era kenozoiczna), które tworzą tzw. flisz karpacki. Są to piaskowce różnej odporności, iły, łupki ilaste, margle oraz zlepieńce ułożone naprzemianległe. Skały te tworzą kilka różniących się składem serii, które pod wpływem nacisku sił górotwórczych uległy sfałdowaniu i spychaniu na północ w postaci wielkich płaszczowin na wcześniej powstałe utwory. Na terenie Parku występują nasunięte na siebie płaszczowinowo trzy

serie fliszu karpackiego - płaszczowina śląska, podśląska i skolska, co wpływa na zróżnicowanie budowy geologicznej tego obszaru.

Z budową geologiczną związany jest charakterystyczny dla pogórzy fliszowych pasmowy układ wzgórz, oddzielony obniżeniami poprzecinanymi przełomami rzek i potoków. Najwyżej wyniesione pasma tego terenu nawiązują do najwyższego poziomu śródgórskiego o stromych, często krawędziowych stokach. Oprócz pasm górskich występują tu szerokie strefy obniżeń, tworzące krajobraz płaskich garbów ze zboczami o 5 - 15 stopniowym nachyleniu i nieckowatych, często płaskodennych dolinach. Charakterystyczne też jest tu powstanie i zachowanie piętrowo ułożonych zrównań jak w przypadku pasma Klonowej Góry, które za przełomem Wisłoka przechodzi w pasmo Jazowej. Występujące w tym paśmie na wierzcholinie zgrupowania skałek mają urozmaiconą rzeźbę i występują w formie wolnostojących wychodni o oryginalnych kształtach. Tę znaczącą atrakcję krajobrazową rzeźby terenu chroni rezerwat leśno-geologiczny „Herby”. Najbardziej znanym jednak i widocznym komponentem pogórza są, rozciągające się na północ od Krosna, okazałe skały piaskowcowe o fantazyjnych kształtach zgrupowane w rezerwacie geologicznym „Prządki im. prof. Henryka Świdzińskiego” i w okolicy zamku Kamieniec w Odrzykoniu.

Liczne zgrupowania skałek występują także w Pietruszej Woli, Łączkach Jagiellońskich i Woli Komborskiej, w której jedną ze skałek o kształcie czapki nazwano „Konfederatką” i objęto ochroną jako pomnik przyrody. Wymienione zgrupowania skałkowe występują głównie na wierzchołkach wzgórz. Są to skałki zaliczane do form

denudacyjnych, wytworzonych w procesie obniżenia się wierzchowin i cofania się stoków. Spotyka się tu formy stokowe w postaci ambon, ścian i progów.

O zróżnicowanej budowie geologicznej terenu Parku świadczy występowanie jaskiń pochodzenia tektonicznego. Najbardziej znane występują w okolicy Królewskiej Góry.

Z kolei na południowym stoku Suchej Góry znajduje się kilka sztolni o charakterze jaskiń, powstałych na skutek podziemnej eksploatacji piaskowca.

Obszar Parku i jego otulina leżą w karpackiej strefie ekoklimatycznej w makroregionie podgórskim. Klimat ten w porównaniu z klimatem pozostałego obszaru Polski (z wyjątkiem Sudetów) jest chłodny i wilgotny. Ma cechy klimatu górskiego, co wyraża się spadkiem temperatury powietrza i wzrostem opadów wraz ze wzrostem wysokości nad poziom morza.

FAUNA

Bogactwo oraz różnorodność gatunkowa świata zwierząt w Czarnorzecko-Strzyżowskim Parku Krajobrazowym, zależne są od specyficznego położenia geograficznego, wysokiego stopnia naturalności zbiorowisk roślinnych w lasach, występowania łąk i pastwisk oraz od mozaikowości upraw rolniczych z zadrzewieniami i zakrzewieniami śródpolnymi.

Obszar Parku znajduje się przy północnej granicy występowania gatunków górskich i południowej granicy zasięgu gatunków

niziny, dlatego widoczne jest ich wzajemne przenikanie i zastępowanie.

Świat bezkręgowców reprezentują przede wszystkim owady, w tym rzadkie modliszki. Naturalny rozród przechodzi tu około 225 gatunków kręgowców, w tym 119 gatunków ptaków, 49 gatunków ssaków, 35 gatunków ryb, 16 gatunków płazów i 6 gatunków gadów. Spośród ptaków szczególnie cenne są gatunki objęte strefową ochroną gniazd, np. bocian czarny, orlik krzykliwy i puchacz. Na uwagę zasługuje też występowanie tu innych cennych gatunków awifauny reprezentowanej przez m.in.: trzmielojada, derkacza, puszczyka uralskiego i dzięcioła białostrzybiwego. Z ssaków najlepiej zbadano i opisano nietoperze występujące w ilości 9-10 gatunków. Obszar Parku zamieszkują ponadto: sarna, jelen, dzik, bóbr, borsuk, wydra, kuna domowa i kuna leśna.

Znaczna część fauny Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego to gatunki mało liczebne, często o występowaniu lokalnym, należące do grupy zagrożonej wyginięciem.

Z bezkręgowców na uwagę zasługują: wspomniana wyżej modliszka zwyczajna, nadobnica alpejska, kozioróg dębosz, jelonek rogacz, niepylak mnemozyna i paż żeglarz. Cenne kręgowce to: różanka, kiełb Kesslera, piekielnica, traszka grzebieniasta, traszka karpacka, gniewosz plamisty, orlik krzykliwy, puchacz, płomykówka, żoła, dzięcioł zielony, dzięcioł białostrzybiwy, dudek, turkawka, nocek Bechsteina, koszatka, popielica, chomik, borsuk i gronostaj.

W Czarnorzecko - Strzyżowskim Parku Krajobrazowym dotychczas stwierdzono i udokumentowano występowanie 217 gatunków

zwierząt prawnie chronionych w Polsce, w tym 134 gatunki ptaków, 26 gatunków ssaków, 6 gatunków gadów, 16 gatunków płazów i 5 chronionych gatunków ryb.

FLORA

Flora roślin naczyniowych Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego liczy ponad 800 gatunków. Gatunki górskie stanowią ok. 7,5% całej flory Parku. Najważniejszą rolę w grupie roślin górskich odgrywają gatunki regla, związane z piętrzem leśnym górskim. Mniej liczne są gatunki ogólnogórskie, występujące w różnych piętrach roślinności. Brak jest gatunków subalpejskich. Grupa gatunków podgórskich, typowych dla piętra pogórza liczy zaledwie 5 taksonów. Lista roślin kserotermicznych (ciepłolubnych) to 125 gatunków (ok. 15% całej flory). W Parku stwierdzono występowanie 64 gatunków chronionych, w tym 48 objętych ochroną całkowitą i 16 gatunków objętych ochroną częściową. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują: obrazki alpejskie, pióropusznik strusi, jęczmienie zwyczajny, róża francuska, cebulica dwulistna, kłokoczka południowa i cis pospolity.

Gatunki towarzyszące człowiekowi (gatunki synantropijne) stanowią ok. 20% flory Parku (177 gatunków). Wśród nich znajdują się rośliny rodzime, rośliny stare towarzyszące człowiekowi od tysięcy lat, nowi przybysze o znanej historii rozprzestrzeniania się oraz gatunki pochodzące z upraw i na razie trwających w pobliżu miejsca, gdzie zostały posadzone.

Wśród roślinności nieleśnej stosunkowo nieliczne są zbiorowiska o całkowicie naturalnym charakterze i pochodzeniu, które powstają, utrzymują się w krajobrazie i odtwarzają bez ingerencji człowieka. Można tu zaliczyć zarośla i wikliniska występujące w kamieńcach nadrzecznych oraz ziołorośla górskie. Do takich siedlisk należą np. kamieńce nadrzeczne i nadpotokowe, młaki i wycieki wodne. Rozwijające się tu ziołorośla lepiężników oraz skrzypu olbrzymiego można uważać za całkowicie naturalne. Naturalne pochodzenie i charakter może mieć także część płatów roślinności torfowisk niskich, np. zespołu młaki niskoturzykowej z wełnianką. Duża część zbiorowisk roślinności zielonej posiada charakter zbliżony do naturalnego. Do tej grupy należy znaczna część zespołów szuwarowych, ziołorośla typu łąkowego z sitowiem leśnym, ziołorośla wiązkowo-bodziszkowe, zbiorowisko mięty długolistnej, pastwisko sitowe a także zbiorowiska z trzcinnikiem piaskowym. Roślinność nieleśna, występuje na około 55% powierzchni obejmując ponad 2/3 wszystkich zespołów roślinnych oraz zbiorowisk o podobnej randze fitosocjologicznej stwierdzonych na terenie Parku. Należy więc uznać, że kompleksy nieleśne mają kluczowe znaczenie dla zachowania większości zbiorowisk szuwarowych, ziołoroślowych, torfowiskowych, murawowych, łąkowych i pastwiskowych. Kompleksy te są głównym biotopem dla dużej liczby gatunków roślin rzadkich, zagrożonych oraz podlegających ochronie prawnej, np. gatunków z rodziny storczykowatych. Kwieciste zbiorowiska muraw, łąk i ziołorośli charakteryzują się wybitnie wartościową fauną

bezkęgowców (zwłaszcza owadów), która jest wielokrotnie bogatsza w porównaniu ze zbiorowiskami leśnymi.

Ochronie zbiorowisk nieleśnych służy utrzymanie tradycyjnych form gospodarki rolniczej, szczególnie łąkowej i pasterskiej.

Położenie Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego przy granicy Karpat Wschodnich i Zachodnich oraz znaczne zróżnicowanie warunków klimatycznych determinuje bogactwo i różnorodność szaty roślinnej, również leśnej. Leśne zbiorowiska naturalne zajmują w Parku około 79,8% powierzchni leśnej. Na terenie geobotanicznego Podokręgu Pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego, którego fragment obejmuje Park, występują dwa piętra roślinności: piętro pogórza i piętro regla dolnego (udział około 7% powierzchni leśnej).

Dominującymi zbiorowiskami leśnymi regla dolnego są: żyzna buczyna karpacka w formie regłowej oraz kwaśna buczyna górską. Około 11,3% powierzchni leśnej Parku zajmują zbiorowiska żyznych jedlin związane głównie z niezbyt stromymi partiami zboczy i wypłaszczeniami międzygrzbietowymi w środkowej i południowo-wschodniej części Parku. Zespół grądu porasta aktualnie 15,7% powierzchni leśnej Parku. Z dolinami rzecznyymi związane są fitocenozy łąkowe reprezentowane przez zespoły: łągu jesionowo-olszowego i podgórskiego łągu jesionowego, zbiorowiska pośrednie między tymi zespołami a także bardzo rzadki zespół nadrzecznej olszyny górskiej. Zbiorowiska łąkowe porastają na około 1,4% powierzchni leśnej. Marginalne znaczenie mają płaty bagiennej olszyny górskiej występujące w zabagnionych zagłębieniach terenu.

Wyraźnie swój udział zaznaczają zbiorowiska wykształcone na gruntach porolnych z dominującą przewagą sośnin.

Na terenie Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego znajdują się obszary Natura 2000:

- Ostoja Czarnorzecka PLH180027,
- Klonówka PLH180022,
- Łąki nad Wojkówką PLH180051,
- Wisłok Środkowy z Dopływami PLH180030 (część o pow. 25,4 ha)

Rezerwaty przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	Herby	145,71	Gminy: Frysztak i Wiśniowa, Nadleśnictwo o Strzyżów, obręb Wiśniowa	Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych oryginalnych wychodni skalnych na grzbiecie pasma Herbów, porośniętego lasami grabowymi i buczyną,

				odsloniętych utworów skalnych oraz malowniczego przełomu Wisłoka - Bramy Frysztańskiej
2	Góra Chełm	155,25	Gminy: Fryszak i Wiśniowa, Nadleśnictw o Strzyżów, obręb Wiśniowa	Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych enklawy lasów bukowych porastających Górę Chełm oraz wspaniałych zespołów źródłiskowych
3	Prządki im. prof. Henryka Świdzińskiego	13,62	Gmina Korczyna m. Czarnorzeki i Korczyna, Nadleśnictw o Kołaczyce, obręb Krosno,	Zachowanie ze względów naukowych i krajobrazowych grupy skał piaskowcowych wyróżniających się charakterystycznym i formami,

			Leśnictwo Odrzykoń	wytworzonymi wskutek erozji eolicznej
--	--	--	-----------------------	---

Pomniki przyrody

Lp.	Rodzaj pomnika	Lokalizacja	Wymiary
1	Lipa drobnolistna	Gmina Wiśniowa, miejscowość Kozłówek, przy pn.-wsch. stronie kościółka	obw. 580 cm, wys. 25 m
2	Dąb szypułkowy „Poganin”	Gmina Korczyna, miejscowość Węglówka, obok dawnej cerkwi	obw. 870 cm, wys. 18 m, wiek ok. 600 lat
3	Dąb szypułkowy	Gmina Korczyna, miejscowość Węglówka	obw. 440 cm, wys. 15 m, wiek ponad 200 lat
4	Dąb bezszypułkowy	Gmina Wojaszówka, miejscowość Rzepnik, obok dawnej cerkwi	obw. 570 cm, wys. 20 m
5	Daglezje (6 sztuk)	Gmina Wojaszówka, miejscowość Odrzykoń,	obw.: 228 cm, 258 cm, 230 cm, 250 cm, 272 cm, 248 cm,

			wys. około 30 m, wiek około 80 lat
6	Trzy skałki	Gmina Korczyna, miejscowość Wola Komborska, na tzw. „Łupanej Górze”	1) 4,5 m x 3,5 m wys.- 5 m 2) 5,5 m x 1,5 m wys.- 4 m 3) 9 m x 1 m wys.- 3,5 m
7	Skałka w kształcie maczugi	Gmina Korczyna, miejscowość Wola Komborska, na tzw. „Piaskowej Górze”	obw. 24 m wys. 7 m
8	Grupa 6-ciu skałek	Gmina Korczyna, miejscowość Wola Komborska, na tzw. „Trzecim Dziale”	dł.- 3 do 6m wys. -2,5 do 3,5m
9	Grupa 15-tu skałek, w tym tzw. „Konfederatka”	Gmina Korczyna, miejscowość Wola Komborska, w „Lesie Pałki”	dł. od 2 do 5 m, szer. od 2 do 5 m, wys. od 2 do 7 m
10	Źródło Mieczysław	Gmina Korczyna, miejscowość Czarnorzeki	pow. 16 m ² głęb. 6 m

11	„Wodospad Trzy Wody” w Komborni	Gmina Korczyna, miejscowość Kombornia, Nadleśnictwo Kołaczyce, Leśnictwo Wola Komborska	wys. ok. 5 m szer. 2-6 m
12	Źródło siarczkowe „Bogumiła”	Gmina Korczyna, miejscowość Kombornia	nisza o wym. 0,7 - 0,8 m, i głęb. 0,4 m
13	Źródło siarczkowe „Bartłomiej”	Gmina Korczyna, miejscowość Wola Komborska	nisza źródła płytka, woda odpływa do potoku

Stanowiska dokumentacyjne

Lp.	Nazwa	Lokalizacja	Wymiary
1	Sztolnia nad Czają I	Gmina Korczyna, Nadleśnictwo Kołaczyce, Leśnictwo Czarnorzeki, Sucha Góra	dł. 20 m

2	„Sztolnie w Węglówce”	Gmina Korczyn, Nadleśnictwo Kołaczyce, Leśnictwo Węglówka, Królewska Góra	<u>Sztolnia Jasna:</u> dł. - 50 m <u>Sztolnia Pustelnia:</u> dł. - 20 m <u>Sztolnia Wesoła:</u> dł. - 70 m <u>Sztolnia Nelsona:</u> dł. - 25 m <u>Sztolnia Zawaliskowa:</u> dł. - 10 m
---	-----------------------	---	---

ŚRODOWISKO KULTUROWE

O dużej atrakcyjności Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego decydują nie tylko walory przyrodnicze, ale i cenne zabytki architektury – zwłaszcza sakralnej i dworsko-pałacowej. Piękno Pogórza Strzyżowskiego i Dynowskiego tkwi w harmonii naturalnych i kulturowych elementów krajobrazu.

Turysta znajdzie na terenie Parku i w jego najbliższym sąsiedztwie wiele pięknych motywów, a w tym: rozplanowane i zabudowane tradycyjnie małe miasta z rynkami, wsie ze starymi zagrodami, wysoko położone przysiółki i samotne gospodarstwa, a przy nich kapliczki i krzyże przydrożne, cmentarze otoczone starodrzewem, mogiły wojenne, murowane i drewniane kościoły oraz

cerkwie, dwory i folwarki, młyny i folusze oraz ślady średniowiecznych grodzisk.

Wybrane zabytki

Kościóły, kaplice, cmentarze:

- Łączki Jagiellońskie – murowany kościół z 1756 r., rozbudowany w XIX w.,
- Gogołów – drewniany kościół z 1672 r. z murowaną dzwonnica obok kościoła z IXX w.,
- Frysztak – murowany kościół z 1927 r.,
- Lutcza – drewniany kościół z XV-XVII w., odbudowany po pożarze w XVIII w.,
- Kozłówek – murowany kościół z 1877 r.,
- Kaplica Denkerów na cmentarzu w Gogołowie z IXX w., obok grobowiec płk Ignacego Kruszewskiego,
- Cmentarz protestancki w Węglówce – grobowiec admirała Keitha Nelsona,
- Cmentarz żydowski we Frysztaku, najprawdopodobniej z XVII w.

Pamiętkami kultury po nieistniejącej, ruskiej grupie etnicznej Zamieszkańców są **cerkwie**, obecnie użytkowane jako kościoły rzymskokatolickie:

- Bonarówka – drewniana cerkiew z XVII-XIX w.,
- Rzepnik – murowana cerkiew z 1912 r.,
- Oparówka – murowana cerkiew z 1912 r., obok drewniana dzwonnica z 1912 r.,
- Czarnorzeki – murowana cerkiew z 1918 r.,

- Węglówka – murowana cerkiew z 1898 r.,
- Krasna – murowana cerkiew z 1917 r.

Zespoły pałacowe i dworskie wraz z parkami:

- Wiśniowa – zespół pałacowy XVI-XVIII w., wielokrotnie przebudowywany,
- Łęki Strzyżowskie – pałac z XIX w.,
- Godowa – pałac wybudowany ok. 1786 r., przebudowany w XX w.,
- Żyznów – pałac z pierwszej połowy XIX w.,
- Kobyle – dwór z lat dwudziestych XX w.,
- Łączki Jagiellońskie – dwór z początku XX w.,
- Kombornia – zespół dworski z początku XVIII w.,
- Bratkówka – zespół dworski z XIX w.

Najciekawsze ze względów turystycznych obiekty to:

- ruiny zamku Kamieniec na pograniczu Odrzykonია i Korczyny; początki warowni sięgają XIV w.; wewnątrz Muzeum Zamkowe;
- zespół schronu kolejowego w Stępinie i Cieszynie z okresu II wojny światowej, stanowiący część Stanowiska Dowodzenia „Obszar Południe”; możliwość zwiedzania wewnątrz; informacje www.frysztak.pl

TURYSTYKA

Szlaki turystyczne:

Szlak niebieski – biegnie z Dębicy przez Grudną Górą, Berdechów, pasmo Klonowej Góry, grzbiet Barda i Chełmu, Chytrówkę i Wiśniową. Z Wiśniowej przez Jazową szlak wyprowadza na długi zalesiony grzbiet pasma Jazowej, przechodząc przez Herby oraz Czarnówkę. Następnie schodzi do Rzepnika na wysokości dawnej cerkwi i prowadzi do górnej części wsi. Stąd kieruje się do przysiółka Wólka, biegnie przez Polanę i wchodzi na Królewską Górę (gdzie łączy się ze szlakiem zielonym), a następnie kieruje się do ruin zamku Kamieniec.

Szlak zielony – prowadzi ze Strzyżowa na grzbiet Brzeżanki, a stąd przez Bonarówkę na pasmo Czarnego Działu. Następnie przez wieś Węglówka podąża na Królewską Górę (gdzie łączy się ze szlakiem niebieskim) i biegnie do Podzamcza na wzgórze Kamieniec z ruinami zamku. Od ruin zamczyska szlak prowadzi do Korczyny i przez wzgórze Korona dochodzi do Krosna.

Szlak żółty – prowadzi z Kołaczyc, na terenie Parku przebiega przez Gogołów, Hutę Gogołowską, Bardo i dalej do Czudca.

Szlak zielony – z Frysztaka przez góry Kamienna i Bardo do Brzezin i dalej do Ropczyc.

Szlak czarny – biegnie z Czudca przez Babicę, Połomię i Godową na grzbiet Brzeżanki, gdzie łączy się ze szlakiem zielonym.

Szlak czarny – biegnie z kulminacji Czarnego Działu (od styku ze szlakiem zielonym) przez Węglówkę, Suchą Górę, Czarnorzeki, na Podzamcze gdzie ponownie łączy się ze szlakiem zielonym.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

- „Przy zamku Kamieniec” (dł. 1,5 km),
- „Zamek Kamieniec – Prządki” (dł. 1,5 km),
- Ścieżka piesza wzdłuż potoku Morcinek (Korczyna, dł. 2,5 km),
- Czarnorzeki (parking) – Sucha Góra (dł. ok. 2 km),
- Do „Wodospadu Trzy Wody” w Komborni (dł. 940 m),
- Szlak edukacji ekologicznej (Cieszyna - Stępina) ze ścieżkami:
 - „Herby”,
 - „Schrony”,
 - „Góra Chełm”.

JAŚLICKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 25 878,0 ha

Położenie: gminy: Dukla (9 270,2 ha - 35 % obszaru Parku), Komańcza (8 551,1 ha - 33 %), Jaśliska (7 399,7 ha - 29 %) i Krempna (657,0 ha - 2,5 %)

Jaśliski Park Krajobrazowy chroni wschodnią część Beskidu Niskiego - obszaru źródłiskowego Jasiołki i Wisłoka. W systemie obszarów chronionych stanowi on łącznik pomiędzy Magurskim Parkiem Narodowym a Ciśniańsko - Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym i Bieszczadzkiem Parkiem Narodowym.

Park usytuowany jest we wschodniej, najbardziej urozmaiconej krajobrazowo, części Beskidu Niskiego. Najwyższym punktem Parku jest rozłożysty leśny masyw Kamienia (859 m n.p.m.) położony w grzbiecie granicznym. Grzbiet ten na zachodzie opada ku Przełęczy Beskid (581 m) nad Czeremchą i Przełęczy Dukielskiej (500 m), a na wschodzie po lekkim obniżeniu nad Jasiem wspinają się na kolejne „graniczne kopce”: Kanasiówkę (823 m), Pasikę (848 m), Danawę (841 m) i Średni Garb (822 m), by następnie zejść do Przełęczy Łupkowskiej (640 m). Od zachodniej grupy wzgórz z wyraźnymi garbami Jasieniowa między Polanami i Olchowcem oraz przygranicznego Studennego Wierchu (702 m) odróżnia się równoległa do dukielskiego traktu północna odnoga pasma granicznego z kulminacją na Tokarni (695 m) i Ostrej (687 m) oraz oddzielony od niej głęboko wciętym wąwozem rzeki Jasiołki wypowy masyw Piotrusia (728 m).

Przełomowa dolina Jasiołki jest jedną z największych osobliwości Parku. Ta kapryśna i rwąca rzeka w szerszych miejscach pozostawiła dzikie pozarastane starorzecza i rozlewiska a w wąskich przesmykach wyrzeźbiła skalne urwiska i kamienne progi tworzące miejscami małe wodospady. Można tu obserwować budowę fliszu karpackiego, a szczególnie tzw. „hieroglify” jednostki dukielskiej, tym bardziej, że

obszerne odsłonięcia skał uzupełniają ciekawe nisze, języki osuwiskowe i pola rumowisk skalnych należące do największych w Beskidzie Niskim.

Ciekawe twory geologiczne występują w strefach grzbietowych Piotrusia i Kamienia. Na Piotrusiu są to naturalne wychodnie tzw. piaskowców z Mszanki, w imponujących rozmiarach i kształtach, jaskinie oraz pozostałości dawnych kamieniołomów. Na Kamieniu zaś natura po mistrzowsku przekształciła wyrobiska kamieniołomów w tajemnicze rumowiska skalne.

Obszar Parku porastają nieprzebyte, niemal pierwotne lasy, w większości typowe buczyny w zwartych kompleksach. Mają one kolosalne znaczenie wodochronne i retencyjne gdyż na tym obszarze mieści się cała górna zlewnia Jasiołki (60% powierzchni Parku) oraz część górnych zlewni trzech rzek tego regionu: Osławy z Osławicą (ok. 21%), Wisłoka (ok. 13%) i Wisłoki (6%). Bilans wodny dopełniają rozległe powierzchnie podmokłych łąk, torfowisk i bezodpływowych bagien, zwanych tu po łemkowsku **berezednie**.

Rozległe połacie roślinności w uroczysku Jasiela i dzikim masywie Kamienia to największe i najwyżej położone torfowiska w Beskidzie Niskim (podobne do bieszczadzkich) i jedyne rozwinięte na taką skalę w Karpatach.

FLORA

Szata roślinna Parku jest zróżnicowana pod względem bogactwa florystycznego oraz stopnia naturalności zbiorowisk roślinnych. Roślinność Beskidu Niskiego posiada charakter przejściowy pomiędzy

zachodniokarpacką florą Beskidu Zachodniego i wschodniokarpacką Beskidu Wschodniego. Prawie 76% powierzchni Parku stanowią lasy o wysokim stopniu naturalności zbiorowisk roślinnych, dominuje buczyna karpacka występująca w kilku podzespołach.

Gatunkami charakterystycznymi dla runa leśnego tego zbiorowiska są m.in.: żywiec gruczołowaty, żywokost sercowaty, zawilec gajowy, szczyr trwały, bluszcz kosmaty, narecznica samcza, kostrzewa górską.

Niewielkie powierzchnie zajmuje zespół olszynki górskiej występujący wzdłuż rzek i większych potoków (np. nad korytami Jasiołki i Wisłoka). Zbiorowiskiem piętra pogórza jest grąd w czterech podzespołach z turzycą orzęsioną, kosmatką orzęsioną, kostrzewą górską, gajowcem żółtym i kopytnikiem pospolitym. W Parku stwierdzono występowanie również boru jodłowego mieszanego w postaci żyznej i typowej, podgórskiego łągu jesionowego, lasów samosiewnych olszyn nazboczowych oraz zbiorowiska przedplonowe na gruntach porolnych (sośniny i świerczyny).

Ważniejsze zbiorowiska nieleśne reprezentują: zespół świeżej łąki rajgrasowej, pastwiskowy zespół życicowo-grzebieńcowy, zespół ubogich pastwisk, ubogie łąki z murawą bliźniczkową, wilgotne łąki ostrożeńiowe, młaki, torfowiska i zbiorowiska kserotermiczne.

Według dotychczasowych badań florystycznych ustalono, że na terenie Parku występuje około 900 gatunków roślin, z tego około 600 to gatunki leśne. Rośliny górskie reprezentowane są przez 82 gatunki reglowe oraz 7 subalpejskich. Roślinność ma charakter przejściowy i niejednorodny.

Gatunki zachodniokarpackie reprezentują rośliny górskie (przytulia okrągłolistna, tojad dzióbaty), rośliny ogólnogórskie, rośliny podgórskie (turzyca zwisła, skrzyp olbrzymi) i rośliny subalpejskie (ciemnizyca zielona, omieg górski). Gatunki wschodniokarpackie to sałatnica leśna, tojad wiechowaty, kozłek trójlistkowy, a rośliny kserotermiczne to róża francuska, nawrot lekarski, kocimiętka naga, kłokoczka południowa i cebulica dwulistna.

FAUNA

Kompleksy leśne w granicach Parku charakteryzują się bogactwem gatunkowym fauny. Dzięki warunkom przyrodniczym są nielicznymi już ostojami wielu rzadkich gatunków zwierząt. Do najważniejszych osobliwości faunistycznych należy występowanie gatunków puszczańskich. Żyją tu duże ssaki, jak: niedźwiedź brunatny, wilk i ryś. Na terenie Parku stwierdzono występowanie 152 gatunków ptaków, w tym 114 lęgowych, 6 prawdopodobnie lęgowych, 62 zimujące, 33 przelotne i 6 zalatujących. Ptaki reprezentują rzadkie w kraju gatunki drapieżne (orzeł przedni, orlik krzykliwy), sowy (puchacz, puszczyk uralski) oraz bocian czarny, dzięcioł trójpalczasty i dzięcioł białogrzbiety.

Przez Przełęcz Dukielską przebiega szlak migracyjny ptaków.

Wśród gadów na uwagę zasługuje występowanie węża Eskulapa i gniewosza plamistego. Występowanie gadów i płazów związane jest z istnieniem dla nich dogodnych warunków życia (mało przekształconych biotopów). Ryby reprezentują m.in.: pstrągi

(potokowy, tęczy), lipień, piekielnica, strzebla potokowa i głowacz pręgopłetwy.

W Parku stwierdzono 10 gatunków nietoperzy, cenne gatunki bezkręgowców, np. nadobnicę alpejską i kozioroga dębosza.

Interesujące obiekty przyrody nieożywionej to m.in. wychodnie skalne w Lipowcu, skupiska głązów i skałki w masywie góry Piotruś.

Na terenie Jaśliskiego Parku Krajobrazowego znajdują się obszary Natura 2000:

- Beskid Niski PLB180002,
- Ostoja Jaśliska PLH180014 (część o pow. 20 911,0 ha),
- Jasiołka PLH180011 (południowa część).

Najcenniejsze miejsca Parku pod względem walorów przyrodniczych objęte są ochroną rezerwatową.

Rezerwaty przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	Wadernik	10,72	Gmina Dukla, Nadleśnictwo o Dukla, Leśnictwo Mszana	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska cisa pospolitego

2	Modrzyna	14,46	Gmina Dukla, Nadleśnictw o Dukla, Leśnictwo Barwinek	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska modrzewia polskiego występującego w drzewostanach mieszanych z jodłą
3	Przełom Jasiołki	123,41	Gmina Dukla, Nadleśnictw o Dukla, Leśnictwo Daliowa	Zachowanie drzewostanów o charakterze naturalnym
4	Źródlika Jasiołki	1585,01	Gmina Komańcza, Nadleśnictw o Komańcza, Leśnictwo Czystohorb, Nadleśnictw o Rymanów,	Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych naturalnych zbiorowisk roślinnych obejmujących

			Leśnictwo Moszczaniec i Bieszczady	źródłiskowe obszary rzek Wisłoka i Jasiołki
5	Kamień nad Jaśliskami	302,32	Gmina Jaśliska, Nadleśnictwo o Rymanów, Leśnictwo Wola Niżna i Lipowiec	Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych fragmentów typowej rzeźby Beskidu Niskiego, obejmujący szczyt i zbocza góry Kamień wraz z porastającym ją lasem bukowym i bukowo-jodłowym, interesującymi formami skalnymi i unikalnymi bagniskami

Pomniki przyrody

Lp.	Rodzaj pomnika	Lokalizacja	Wymiary
-----	----------------	-------------	---------

1	Cis pospolity	Gmina Komańcza, Moszczanec, Nadleśnictwo Rymanów, Leśnictwo Szachty	obw. 31 cm, wys. 3,5 m
2	Dąb szypułkowy	Gmina Komańcza, Dołżyca, Nadleśnictwo Komańcza, Leśnictwo Dołżyca, oddz. 132d	obw. 355 cm, wys. 27 m, wiek ok. 250 lat

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Nie tylko walory przyrodnicze decydują o atrakcyjności Jaśliskiego Parku Krajobrazowego, ale również wartości historyczne i kulturowe, a zwłaszcza zabytki architektury. Pomimo burzliwej historii zachowane do dziś zabytki stanowią bardzo ważną część dziedzictwa tej części Beskidu Niskiego.

Na terenie Parku i w jego najbliższym sąsiedztwie turysta znajdzie wiele pięknych motywów: drewniane i murowane łemkowskie cerkwie, wsie ze starymi zagrodami, opuszczone doliny, w których stoją kapliczki i krzyże przydrożne, małomiasteczkowy układ urbanistyczny, cmentarze otoczone starodrzewem oraz mogiły wojenne.

Wybrane zabytki

Cerkwie i kościoły:

- Daliowa – drewniana cerkiew z 1933 r.,
- Jaśliska – murowany kościół z lat 1724-32,

- Olchowiec – drewniana cerkiew z 1932 r.,
- Polany – murowana cerkiew z lat 1905-1910,
- Radoszyce – drewniana cerkiew z 1868 r.,
- Tylawa – murowana cerkiew z 1787 r.,
- Wisłok Wielki – murowana cerkiew z 1854 r.,
- Wola Niżna – murowana cerkiew z 1812 r.,
- Zydranowa – murowana cerkiew z 1985 r.

Świeckie budownictwo ludowe:

- drewniane chałupy m.in.: w Mszanie, Polanach, Posadzie Jaśliskiej, Radoszycach, Wisłoku Wielkim, Zawadce Rymanowskiej,
- najbardziej interesujące ze względów turystycznych przykłady świeckiego budownictwa ludowego znajdują się w Zydranowej; funkcjonuje tu Muzeum-Skansen Kultury Łemkowskiej; zespół muzealny tworzą m.in. chałupa mieszkalno-gospodarcza, koniusznia, chlewik, dom-świątlica, spichlerzyk, wiatrak i kuźnia; obiekty pochodzą z przełomu XIX i XX w.; ponadto znajduje się tu ekspozycja etnograficzno-historyczna i zbiór militariów;
- zagroda z początku XX w. w Olchowcu, w której znajduje się prywatne Muzeum Łemkowskie z ekspozycją etnograficzno-historyczną.

Małomiasteczkowy układ urbanistyczny Jaślisk:

- rynek – centrum dawnego miasta założonego w 1366 r., leżącego przy trakcie handlowym z Węgier, przez wieki

miasteczko wraz z pobliskimi wsiami należało do rzymskokatolickich biskupów przemyskich,

- drewniana zabudowa rynku – złożona z domów o konstrukcji przysłupowej, ustawionych szczytem do placu (najstarsze z poł. XIX w.),
- barokowy kościół parafialny pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, wewnątrz obraz Matki Boskiej Jaślickiej uchodzący za cudowny, sygnowany w 1634 r.,
- liczne interesujące kapliczki,
- piwnice – składowano w nich dawniej węgierskie wino (pod rynkiem i jego otoczeniem).

TURYSTYKA

Szlaki turystyczne:

Szlak niebieski (graniczny) pozwala poznać atrakcyjne miejsca Beskidu (w tym największy w polskich Karpatach rezerwat przyrody „Źródlika Jasiołki”), wiodąc wzdłuż granicy południowej Parku m. in. przez Barwinek, Czeremchę, masyw Kamienia, Jasiel, Kanasiówkę, Pasikę, Danawę, Garb Średni i Przełęcz Radoszycką.

Szlak zielony z Moszczańca przez Kiczere Długą, Kanasiówkę, Pasikę, Danawę, Garb Średni do Dołżycy (i dalej do Komańczy).

Szlak zielony z Tylawy przez Ostrą, Zydranową do Barwinka.

Szlak żółty z Tylawy przez nieistniejące wsie Smereczne i Wilsznię do Olchowca (i dalej na Baranie).

Szlak żółty ze Stasian przez górę Piotruś do Zawadki Rymanowskiej (i dalej przez Cergową do Dukli).

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

- „Na Węgierskim Trakcie” (Szkлары – Jaśliska, dł. ok. 3 km),
- „W Przełomie Jasiołki”(przy polu biwakowym Stasiane, dł. ok. 4 km, pętla)

CIŚNIAŃSKO - WETLIŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 51 461,0 ha

Położenie: gminy: Cisna (22 661,3 ha - 44% obszaru Parku), Komańcza (14 483,1 ha - 28,1%), Baligród (9 087,0 ha - 17,7%), Solina (3 228,1 ha - 7%), Zagórz (1 836,1 ha - 3,6%) i Czarna (165,3 ha - 0,3%)

Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy chroni walory przyrodnicze i krajobrazowe Bieszczadów Zachodnich. Stanowi od zachodu naturalną otulinę dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego wraz z którym wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”.

Na obszarze Parku znajdują się cztery niemal równoległe pasma przebiegające z północnego-zachodu na południowy-wschód, coraz wyższe ku wschodowi, oplatane gęstą siecią rzek i potoków płynących równoległe do grzbietów lub przerywających je w poprzek.

Grzbiety są wyraźnie wypiętrzone; około dwudziestu ich szczytów to „tysięczniki”, a dziewięć przekracza 1100 m n.p.m.

Podążając od południa (od granicy ze Słowacją) mamy w Parku długi ciąg pasma granicznego od Przełęczy Łupkowskiej do Rabiej Skały (1199 m), a następnie pocięty dolinami potoków pas coraz wyższych wzniesień od Woli Michowej do Roztok Górnych z wyniosłymi kopami Matragony (990 m) i Hyrlatej (1103 m). Od granicznego Okrąglika (1101 m) odchodzi na wschód krótki grzbiet zwany Wielką Granią Wopistów ze szczytem Fereczata (1102 m), a na północny-zachód wspaniale ukształtowany wał Jasła (1153 m) i Małego Jasła (1102 m). Jego przedłużeniem za wąską doliną rzeki Solinki jest rozległy i rozczłonkowany przestrzennie lesisty kompleks Wysokiego Działu z kulminacjami na Chryszczatej (998 m), Wołosani (1071 m), Sasowie (1010 m), Przysłupie (1006 m) i Feliszówce (1006 m). Jest jeszcze jedno ciekawe zgrupowanie górskie osłaniające od północnego-wschodu dolinę Cisnej i Dołżycy, a mianowicie pasmo Łopiennika (1069 m) i Durnej (979 m) oraz oddzielony od niego doliną Solinki masyw Falowej (965 m) i Czereniny (971 m).

Osobliwością Karpat Wschodnich jest powstanie w wyniku intensywnego wietrzenia i erozji powierzchni ziemi m.in. na skutek gwałtownych zmian klimatu w okresie powstawania tych gór, szerokich wysokogórskich hal, czyli połonin stanowiących ciekawe środowisko przyrodnicze i charakterystyczny element tutejszego krajobrazu. Połoniny Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego są skromniejsze od zlokalizowanych w Bieszczadzkim Parku Narodowym i jako niżej położone są bardziej ukryte w lasach, ale są to znakomite, wyniosłe miejsca widokowe. Godnymi polecenia są punkty widokowe z połoniny Jasła, z Fereczaty,

Łopiennika, Płaszy (1163 m), Dziurkowca (1189 m) i z wielu innych polan szczytowych.

Bardzo widowiskowe są wychodnie skalne i ostańce, które najokazalej prezentują się na południowych stokach Paportnej (1199 m), pod Płazą i na Okrągliku. Powstałe we wsi Rabe naturalne rumowisko piaskowca o charakterze gołoborza objęto ochroną rezerwatową jako osobliwość geologiczną.

Sporo satysfakcji poznawczych i doznań estetycznych dostarcza obserwacja rzek parku. W górnym biegu płyną równolegle do grzbietów górskich, pogłębiając stale swoje koryto, bo w dolinach zalega miękki materiał skalny. Nieraz w środkowych odcinkach raptownie zmieniają kierunek pod kątem prostym i rozcinają grzbiety zbudowane z twardego piaskowca, tworząc malownicze przełomy.

Solinka, główna rzeka Parku, ma ich najwięcej a najpiękniejsze między Matragoną i Berdem (1034 m), na odcinku od Żubraczego do Cisnej, a także koło Buka i Terki.

Ponadto przełomy występują także na Wetlinie, m. in. pod Pereszlibą i na szczególnie atrakcyjnym odcinku od Zawoja do Polanki z dzikim kanionem Sinych Wirów objętym ochroną rezerwatową oraz na Osławie między Jasieniową i Chryszczatą a także koło Prełuk, są też na małej Jabłonce pod Dzidową.

Ponadto niezliczone górskie potoki, nieraz bezimienne, urzekają rzeźbą swych dolinek jak i różnaitością wodospadów.

Do głównych walorów przyrodniczych Parku należą:

- piętrowy układ roślinności,

- w większości naturalny charakter zbiorowisk roślinnych,
- bogaty skład faunistyczny i florystyczny,
- występowanie miejsc przenikania się gatunków.

FLORA

Na obszarze Parku występuje około 940 gatunków flory naczyniowej, w tym 170 gatunków górskich a wśród nich 33 alpejskie i 43 subalpejskie. W obrębie gminy Komańcza zbiegają się granice zasięgu roślinności wschodnio- i zachodniokarpackiej.

Występują również na tym terenie gatunki kserotermiczne. Roślinność posiada charakter przejściowy i niejednorodny.

Gatunki zachodniokarpackie reprezentują m.in.: przytulia okrągłolistna, ciemiężca zielona, tojad dzióbaty, krzyżownica i głóg dwuszyjkowy.

Wśród gatunków wschodniokarpackich są m.in.: sałatnica leśna, tojad wiechowaty oraz kozłek trójlistkowy, a gatunki kserotermiczne to np. róża francuska, nawrót lekarski, kokoryczka wonna i cebulica dwulistna.

Wśród ciekawych i rzadkich roślin występujących w Parku na uwagę zasługują storczyki, jęczyznik zwyczajny, goździk kosmaty, naparstnica wielokwiatowa, lilia złotogłów i goryczka orzęsiona.

Zwarte i w znacznym stopniu posiadające naturalne cechy kompleksy leśne, posiadają duże znaczenie dla utrzymania różnorodności biologicznej. Stąd drzewostany te otrzymały rangę lasów ochronnych, wodochronnych, glebochronnych i nasiennych.

Zdecydowanie dominuje górski las bukowy z domieszką jodły, świerka lub jawora. Najczęściej występują buczyny w podzespole typowym z żywcem gruczołowym i żywokostem sercowatym. Wilgotne zagłębienia na stokach oraz tereny źródliskowe zajmują drzewostany jaworowo-bukowe z miesięcznicą trwałą, natomiast w siedliskach suchych występują buczyny z kostrzewą górską.

FAUNA

Rozległe kompleksy leśne Parku charakteryzują się bogactwem gatunkowym fauny, którego skład i zasięgi pionowe występowania odpowiadają w pewnym stopniu piętrům roślinności. Znaczący wpływ na kształtowanie składu fauny ma działalność gospodarcza człowieka.

Do najważniejszych osobliwości faunistycznych tego terenu należy występowanie licznych przedstawicieli rzadkich gatunków puszczańskich na czele z niedźwiedziem brunatnym, żubrem, wilkiem i rysiem. Obszar Parku to również miejsce bytowania wielu rzadkich gatunków ptaków drapieżnych (m.in. orła przedniego, gadożera, orlika krzykliwego) i sów (m.in. puchacza i puszczyka uralskiego). Licznie występuje sarna, jelen karpacki i kuna leśna.

Wśród owadów zwracają szczególną uwagę kolorowe motyle, przede wszystkim paź królowej i paź żeglarz oraz rzadki chrząszcz nadobnica alpejska.

Listę zwierząt chronionych uzupełniają liczne gatunki płazów, gadów i ryb. Liczna grupa zwierząt związana jest z obszarami o różnym

stopniu antropopresji tj. osiedlami wiejskimi, opuszczonymi zabudowaniami (np. nietoperze, kuna domowa, jaskółki), itp.

Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy jest częścią europejskiej sieci Natura 2000: PLC 180001 Bieszczady.

Rezerwaty przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	Przełom Osławy pod Duszatynem	322,45	Gmina Komańcza, Nadleśnictwo Komańcza	Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych najpiękniejszego fragmentu doliny rzeki Osławy od Smolnika po Turzańsk
2	Zwierzło	2,20	Gmina Komańcza, Nadleśnictwo Komańcza	Zachowanie ze względów naukowych i krajobrazowych dwu górskich jezior powstałych

				przez duże osuwiska na zboczach góry Chryszczata, jak również lasu zatopionego przy ich powstaniu
3	Gołoborze	13,90	Gmina Baligród, Nadleśnictw o Baligród	Rumowisko skalne, charakteryzujące się różnym stopniem zaawansowania sukcesji leśnej
4	Cisy na Górze Jawor	3,02	Gmina Baligród, Nadleśnictw o Baligród	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska cisa
5	Woronikówka	14,84	Gmina Baligród, Nadleśnictw o Baligród	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska cisa na

				obszarze Bieszczadów Zachodnich
6	Olszyna Łęgowa w Kalnicy	13,69	Gmina Cisna , Nadleśnictw o Cisna	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych fragmentu górskiego lasu łęgowego z udziałem olszy czarnej
7	Sine Wiry	450,49	Gminy: Cisna i Solina, Nadleśnictw a: Baligród i Cisna	Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych oraz krajobrazowych przełomowego odcinka rzeki Wetliny wraz z otaczającym je zespołem leśnym, z fragmentami starodrzewu

				bukowo- jodłowego
--	--	--	--	----------------------

Pomniki przyrody

Lp.	Rodzaj pomnika	Lokalizacja	Wymiary
1	Sosna zwyczajna (34 szt.) Naturalne, reliktowe stanowisko	Gmina Baligród, m. Huczvice, Nadleśnictwo Baligród	wiek 120 - 190 lat
2	Jesion wyniosły	Gmina Cisna, m. Wetlina	wiek 210 lat obw. 603 cm wys. 27 m
3	Próg skalny z wodospadem	Próg na potoku Olchowaty, zbudowany z gruboziarnistego piaskowca warstw hieroglifowych, Gmina Komańcza	wys. 8 m szer. 10 m
4	Jesion wyniosły	Gmina Komańcza, m. Maniów, Nadleśnictwo Komańcza, Leśnictwo Maniów	obw. 427 cm wys. 23 m wiek ok. 220 lat

5	Daglezja	Gmina Komańcza, m. Balnica, Nadleśnictwo Komańcza, Leśnictwo Balnica	obw. 242 cm wys. 32 m wiek ok. 80 lat
6	Daglezja	Gmina Komańcza, m. Balnica, Nadleśnictwo Komańcza, Leśnictwo Balnica	obw. 201 cm wys. 32 m wiek ok. 80 lat
7	„Źródło Bulgotek” - pomnik przyrody nieożywionej (źródło siarczkowe)	Gmina Komańcza, m. Mików, Nadleśnictwo Komańcza, Leśnictwo Duszatyn	misa owalna o średnicy 0,3 m,

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy

Lp.	Nazwa	Położenie	Cel ochrony
1	Zespół przyrodniczo- krajobrazowy	Gmina Cisna	Ochroną objęto dolinę rzeki i jej przełomy w górnym biegu, ślady

	w miejscowości SOLINKA		zabudowy dawnej wsi Solinka
--	---------------------------	--	--------------------------------

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Obszar Bieszczadów w wyniku burzliwej historii XX w. został pozbawiony powstałego w ciągu stuleci tradycyjnego i swoistego dziedzictwa kulturowego. Dotyczy to również obszaru Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego. Przed wysiedleniem w połowie XX w. miejscową ludność stanowili w zdecydowanej większości Rusini – Łemkowie i Bojkowie. Przyjmuje się, że granicą między nimi był masyw Wysokiego Działu. Pierwsi zamieszkiwali na zachód od tego pasma, a drudzy na wschód. Te górskie ludy należąc do wschodniego obrządku chrześcijaństwa, wytworzyły interesujące kultury, których nieliczne ślady przetrwały do dziś.

Wybrane zabytki

Cerkwie i kościoły:

- Łopienka – murowana cerkiew prawdopodobnie z pierwszej połowy XIX w., mocno zniszczona, odbudowana w latach 90 XX w.; do czasu wysiedleń Łopienka była najważniejszym miejscem kultu maryjnego w Bieszczadach, tu bowiem znajdowała się słynąca łaskami ikona Matki Bożej, pochodząca z I połowy XVIII wieku (obecnie w kościele w Polańczyku, na miejscu kopia); msze święte dla turystów odbywają się przy okazji większych świąt oraz przez cały sezon turystyczny

w niedzielę; dawna cerkiew znajduje się na terenie parafii rzymskokatolickiej w Górzance - za zabytek została uznana również wyjątkowo malownicza dolina nieistniejącej dziś wsi,

- Roztoki Dolne – drewniana cerkiew z 1830 r.,
- Smolnik – murowana cerkiew z 1806 r.,
- Turzańsk – drewniana cerkiew z 1803 r., przy świątyni najwyższa w polskich Karpatach drewniana dzwonnica,
- Cisna – murowany kościół z 1914 r.

Kaplice, kapliczki, domy:

- Balnica – murowana kaplica z połowy XIX w., odbudowana z ruin (przy cudownym źródle),
- Maniów – murowana kaplica z ok. 1914 r.,
- Rabe – na tzw. Synarewie, kapliczka z ok. 1920 r.,
- stare drewniane domy można zobaczyć m. in. w Smolniku i Turzańsku.

Bieszczadzka Kolejka Leśna:

- wyjątkowym zabytkiem Parku jest wąskotorowa **Bieszczadzka Kolejka Leśna**, w skład której wchodzi m. in. układ komunikacyjny wraz z mostami, przepustami i murami oporowymi, składy pociągów, zespoły funkcjonalne stacji, zespół parowozowni,
- początki kolejki sięgają 1890 r., kiedy to rozpoczęto budowę linii kolejowej na trasie Nowy Łupków – Cisna (Majdan); inicjatorami przedsięwzięcia byli austriaccy przedsiębiorcy

i Zarząd Miasta Lwowa; pierwszy pociąg przejechał po trasie w 1898 r.,

- na głównej stacji w Majdanie działa izba muzealna, poświęcona historii funkcjonowania bieszczadzkiej kolejki; Biuro Fundacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej – tel. 13 46 863 35.

TURYSTYKA

Szlaki turystyczne:

Szlak czerwony (główny beskidzki) odcinek z Prełuk przez Chryszczatą, Wołosań, Cisną, Jasło, Okrąglik do Smereka.

Szlak niebieski (graniczny) od Nowego Łupkowa przez Wysoki Groń, Stryb, Przełęcz nad Roztokami, Okrąglik do Rabiej Skały (granica Bieszczadzkiego Parku Narodowego).

Szlak niebieski (łącznikowy) z Baligrodu przez Durną na Łopiennik.

Szlak czarny prowadzi spod Jawornego przez Jabłonki, Łopiennik, Falową na Wysokie Berdo (granica BdPN).

Szlak żółty z Rabiej Skały przez Jawornik, Stare Sioło (do Przełęczu Orłowicza w BdPN).

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

- „Gołoborze” (dł. 0,5 km),
- „Sine Wiry” (2 ścieżki, dł. 3,0 + 0,9 km),
- „Międzynarodowa Leśna Ścieżka Dydaktyczna Udava – Solinka”
– odcinek doliną byłej wsi Balnica o dł. 6,0 km,

- Ścieżka do Lasumiły – najgrubszej jodły w Polsce (dł. 3,0 km w obie strony).

Trasy rowerowe:

- sieć szlaków w ramach projektu „Bieszczady – Zielony Rower”

PARK KRAJOBRAZOWY DOLINY SANU

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 27 728,0 ha

Położenie: gminy: Lutowiska (21 920,5 ha – 79,1% obszaru Parku), Czarna (4 771,5 ha – 17,2%) i Solina (1 036,0 ha – 3,7 %).

Park Krajobrazowy Doliny Sanu chroni malowniczą dolinę Sanu od źródeł po Jezioro Solińskie. Stanowi od północnego-wschodu naturalną otulinę dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego i wraz z nim

wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”.

Jak sama nazwa wskazuje, osiã Parku jest największa rzeka regionu – San. Górna graniczna część tej rzeki należy do Parku tylko na krótkim odcinku między Beniową i Sokolikami; część przyźródłiskowa oraz kręty odcinek od Sokolik do Łokcia stanowią granicę Bieszczadzkiego Parku Narodowego z Ukrainą (do parku narodowego włączono tu nadrzeczne łąki wraz z unikatowymi rezerwatami torfowiskowymi). Za Łokciem San kieruje się generalnie na północny-zachód. Na początku, jeszcze jako rzeka graniczna obiega obszernymi pętlami wyniosłości Kiczery Dydiowskiej, Czereśni i Łysani. Następnie, już po polskiej stronie, łagodnym zakolem oplata Czereszenkę i kieruje się prosto na południe, ale wzmocniony bystrym prądem Wołosatego skręca gwałtownie na zachód, aby minąwszy Procisną przejść w przełomową dolinę między południowo-wschodnią kulminacją Otrytu (939 m n.p.m. na Tohańcu) od północy a ogromnymi lesistymi stokami Magury Stuposiańskiej (1016 m) i Dwernika-Kamienia (1004 m) od południa. Za Zatwarnicą tworzy meandry, odbijając się od masywu Otrytu na południe, na dość szerokie łęgi, na których zlokalizowane były kiedyś wioski - Hulskie, Krywe i Tworylne. Na koniec San pokonuje ciasną bramę między wyspowym masywem Tołstej (748 m) a zachodnim zwieńczeniem Otrytu (754 m) by wpłynąć do południowej odnogi Jeziora Solińskiego.

Malownicza i urozmaicona dolina Sanu to w znacznej mierze kraina opuszczonych ludzkich osad, którą zawładnęła ponownie przyroda. Jej dopełnieniem są zalesione górskie kompleksy. Zwarty

osiemnastokilometrowy wał Otrytu rysuje się na horyzoncie regularną linią grzbietu wznoszącego się stopniowo ku wschodowi. Jego szeroko spłaszczoną wierzchowinę i rozłożyste zbocza pocięte siecią licznych strumieni porasta las jodłowo-bukowy.

Bardzo rozczłonkowany jest masyw Magury Stuposiańskiej pokryty w całości dobrze zachowanym lasem bukowym.

Natomiast Dwernik-Kamień to jeden z najpiękniejszych szczytów bieszczadzkich ozdobiony na wierzchołku trzema skalnymi grzędami.

Jeśli dodamy do tego usytuowane bardziej na południowy wschód wyraziste pasmo Jeleniowatego i zagłębioną między nim a potężnym masywem Bukowego Berda leśną kotlinę Mucznego, to cały obszar Parku przyciąga urodą i różnaitością krajobrazów, w połowie naturalnych i 15% półnaturalnych oraz bogactwem przyrody.

Dolina Sanu jest ważnym historycznym szlakiem przenikania i kształtowania zespołów roślinnych oraz migracji zwierząt, stanowiąc główny korytarz ekologiczny integrujący i ułatwiający funkcjonowanie różnych ekosystemów i populacji roślinnych i zwierzęcych.

Do najcenniejszych elementów tego terenu należą:

- piętrowy układ roślinności,
- w większości naturalny charakter zbiorowisk roślinnych,
- bogaty skład flory i fauny,
- występowanie gatunków fauny puszczańskiej,
- wysoka koncentracja gatunkowa i liczebnościowa rzadkich gatunków ptaków i ssaków,

- silne zróżnicowanie przestrzenne i wysoka różnorodność gatunkowa.

FLORA

W Parku spotykają się i przenikają gatunki wschodnio- i zachodniokarpackie oraz niżowe. Flora naczyniowa liczy ponad 800 gatunków w tym 127 gatunków górskich, z czego 38 to wysokogórskie (9 alpejskich i 29 subalpejskich), 64 reglowe i 25 ogólnogórskich.

Roślinność charakteryzuje się osobliwym układem piętrowym. Zasadniczo wyróżnia się tu dwa piętra roślinne (pogórze i regiel dolny). Największe powierzchnie leśne zajmuje reglowa, żyzna buczyna karpacka w trzech podzespołach (wilgotnym, typowym i suchym). W dolinie Sanu i dolinach jego większych dopływów często można spotkać zespół nadrzecznej olszyny górskiej, rzadziej bagienną olszynę górską. Tutaj grupuje się większość bieszczadzkich torfowisk. Duże powierzchnie dolin rzecznych porastają zbiorowiska łąkowe, zbocza dolin najczęściej porośnięte są przez zarośla olszy szarej.

Wschodniokarpacki charakter tej części Bieszczadów, w której położony jest Park wyraża się m.in. tym, że występuje tu wiele gatunków z lokalną granicą zachodnią w Bieszczadach, nierosnących na zachód od doliny Wołosatego. Są to m.in.: brzoza niska, dzwonek okrągłolistny, turzycza bagienna, borówka bagienna, chaber miękkowłosy, bażyna czarna, goryczka wąskolistna, bagno zwyczajne, rdest wężownik. Na omawianym terenie kończy swój zasięg 12

gatunków wschodniokarpackich, z których 8 to gatunki wysokogórskie (m.in. olsza zielona, goździk skupiony, ciemiężycza biała i fiołek dacki).

Kraina dolin jest obszarem spotykania się i przenikania zbiorowisk roślinności górskiej z elementami niżowymi. W strefie doliny Sanu zaznacza się największe zróżnicowanie zbiorowisk roślinnych. Niewielkie powierzchnie zajmuje zespół bagiennego olszynki górskiej, rzadko występujący w Karpatach. Liczniejszym zespołem zajmującym tereny wzdłuż rzek i większych potoków jest olszynka karpacka z bogatym runem. Rzadkim z uwagi na świerkowy drzewostan zespołem jest na terenie polskich Karpat bór bagienny.

Z ważniejszych zespołów łąkowych wyróżnia się łąka rajgrasowa, łąka ostrożeńkowa, zespół wiąźówki błotnej i bodziszka błotnego.

Interesujące są również zbiorowiska torfowiskowe zgrupowane w największej ilości w dolinie górnego Sanu.

Zbiorowiska leśne budują drzewostany, w składzie których dominują: buk, jodła, olsza szara oraz świerk. Gatunkom tym towarzyszą: jawor, modrzew, sosna, jesion i brzoza. Największe powierzchnie zajmują mieszane lasy bukowo-jodłowe.

FAUNA

Park Krajobrazowy Doliny Sanu to jedna z najważniejszych ostoi zwierząt w Europie. Bieszczady dzięki swoim warunkom przyrodniczym są jedną z niewielu ostoi zwierząt puszczańskich. Żyją tu wszystkie duże ssaki drapieżne (m.in. niedźwiedź brunatny, wilk, ryś).

Wśród ponad 130 gatunków awifauny występują ptaki rzadkie, drapieżne, dziuplaki i drobne śpiewające. Mają tu swoje żerowiska i miejsca lęgowe m.in. orzeł przedni, orlik krzykliwy, puchacz, puszczyk uralski i bocian czarny. Rzeka San posiada najbogatszą wśród rzek karpackich faunę wodną. Występuje tu wiele gatunków wodnych owadów, pajaków, mięczaków. Tutejsze rzeki i potoki są zamieszkałe przez liczne ryby, są tu m.in. pstrągi potokowe. Park Krajobrazowy Doliny Sanu to raj dla miłośników płazów i gadów. Występuje tu wiele gatunków płazów m.in. salamandry, kumaki górskie, traszki grzebieniaste i karpackie i prawie wszystkie polskie gady, w tym wąż Eskulapa. Na terenie Parku są prowadzone zabiegi związane z ochroną czynną tego gatunku.

Park Krajobrazowy Doliny Sanu jest częścią europejskiej sieci Natura 2000: PLC 180001 Bieszczady.

Rezerваты przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	Krywe	511,73	Gminy: Lutowiska i Czarna, Nadleśnictwo Lutowiska	Zachowanie ze względów dydaktycznych i krajobrazowych przełomowego fragmentu doliny

				Sanu pod pasmem Otrytu z wieloma interesującymi zbiorowiskami roślinnymi oraz rzadkimi gatunkami roślin i zwierząt
2	Hulskie im. Stefana Myczkowskiego	189,87	Gmina Lutowiska, Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Sękowiec	Zachowanie fragmentu starodrzewu z głównymi zespołami leśnymi, charakterystycznymi dla pasma Otrytu, różnorodnych form morfologicznych oraz stanowisk rzadkich i chronionych gatunków roślin i zwierząt

3	Zakole	5,25	Gmina Lutowiska, Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Czereszanka	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych zespołów pierwotnej roślinności torfowiskowej
4	Śnieżyc wiosenna w Dwerniczku	4,94	Gmina Lutowiska, Nadleśnictwo Lutowiska,	Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych stanowiska śnieżyc wiosennej oraz zbiorowisk łąkowych z bogatą florą gatunków chronionych

Pomniki przyrody

Lp.	Rodzaj pomnika	Lokalizacja	Wymiary, wiek
-----	----------------	-------------	---------------

1	Buk zwyczajny (6 szt.)	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Chmiel	obw. 306 - 434 cm wys. 28 m wiek 160 lat
2	Dąb	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Skorodne	obw. 382 cm wys. 24 m
3	Jodły pospolite (3 szt.)	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Jawornik	obw. 280 - 390 cm wys. 40 m
4	Jałowiec pospolity	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Jawornik	obw. 61 cm wys. 9 m
5	Ściana skalna w Krywem po nieczynnym kamieniołomie*	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Sękowiec	
6	Część szczytowa góry Dwernik-Kamień z charakterystycznymi grzędami i wychodniami*	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Nasiczne	wys. 1004 m
7	Wodospad na Hylatym*	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo	

		Jawornik, ok. 2 km w górę potoku od miejscowości Zatwarnica	
8	Jodła pospolita (5 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Czereszanka	obw. 392 - 495 cm wys. 36 - 42 m wiek 120 - 140 lat
9	Jodła pospolita (3 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Dźwiniacz	obw. 332 - 483 cm wys. 32 - 40 m wiek 120 - 140 lat
10	Kasztanowiec biały	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Dźwiniacz	obw. 213 cm wys. 12 m wiek 100 lat
11	Grupowy pomnik przyrody (jawor pospolity 12 szt., buk zwyczajny)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Dźwiniacz	obw. 250 - 460 cm wys. 24 - 26 m
12	Jawor pospolity (5 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 380 - 462 cm wys. 26 - 30 m

			wiek 140 - 145 lat
13	Buk zwyczajny	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 404 cm wys. 23 m wiek 140 lat
14	Jesion wyniosły	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 430 cm wys. 22 m wiek 130 lat
15	Jesion wyniosły (2 szt. zrośnięte pniami)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 309 - 318 cm wys. 26 - 28 m wiek 130 lat
16	Jesion wyniosły	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Prosisne	obw. 250 cm wys. 25 m wiek 120 lat
17	Wiąz górski	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Prosisne	obw. 255 cm wys. 28 m wiek 140 lat
18	Dąb szypułkowy (2 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Prosisne	obw. 224 - 254 cm wys. 25 - 26 m wiek 110 - 120 lat
19	Lipa drobnolistna	Nadleśnictwo Stuposiany,	obw. 360 cm wys. 28 m

		Leśnictwo Prosisne	wiek 140 lat
20	Jodła pospolita	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Prosisne	obw. 505 cm wys. 42 m wiek 150 lat
21	Dąb bezszypułkowy	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Prosisne	obw. 220 cm wys. 22 m wiek 120 lat
22	Jaskinia „Dydiowska Jama”	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	dł. – 26 m gł. – 15 m

*Obecnie nie są pomnikami przyrody. Wynika to z utraty statusu pomnika przyrody, ponieważ tworzący je akt prawa miejscowego nie został wymieniony jako nadal obowiązujący w Obwieszczeniu Wojewody Podkarpackiego z 25 marca 1999 r. (Dz. Urz. Woj. Podk. Nr 5, poz. 110), a także kolejnych z 10 lipca 2009 r. (Dz. Urz. Woj. Podk. Nr 51, poz. 1329) i 27 lipca 2010 r. (Dz. Urz. Woj. Podk. Nr 67, poz. 1325).

Zespoły przyrodniczo – krajobrazowe

Lp.	Nazwa	Położenie	Cel ochrony
1	„Wieś Krywe”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Krywe	Ochroną objęto kamienne ruiny zabudowań dworskich, ruiny cerkwi i dzwonnicy oraz ślad

			po zabudowie nieistniejącej wsi Krywe (pow. 208,3 ha).
2	„Wieś Smolnik”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Smolnik	Ochrona obejmuje m.in. cerkwie greko-katolicką, cmentarz grzebalny z początku XX w., kamienne cokoły krzyży przydrożnych oraz fundamenty tartaku wodnego.
3	„Cerkiew Hulskiem” w	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Zatwarnica	Ochroną objęto pozostałości cerkwi wraz z najbliższym otoczeniem (pow. 23,93 ha).
4	„Młyn w Hulskiem” (pozostałości)	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Zatwarnica	Ochroną objęto pozostałości młyna wodnego wraz z jego najbliższym otoczeniem (pow. 0,80 ha).
5	„Cmentarz w Stuposianach”	Gmina Lutowiska,	Ochroną objęte zostały:

		obręb ewid. Stuposiany	cmentarz cerkiewny z zachowanymi siedmioma nagrobkami kamiennymi z XIX i XX w.
6	„Cmentarz w Ruskiem”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Chmiel	Ochroną zostało objęte miejsce po cmentarzu cerkiewnym z połowy XIX w.
7	„Młyn w Dwerniku” (pozostałości)	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Dwernik	Ochroną zostały objęte ruiny młyna wodnego z 1852 r. wraz z fundamentami tartaku parowego z początku XX w.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

W wyniku burzliwej historii XX w. obszar Bieszczadów został pozbawiony powstałego w ciągu stuleci tradycyjnego i swoistego dziedzictwa kulturowego. Tyczy się to również obszaru Parku Krajobrazowego Doliny Sanu. Do czasu wysiedleń w połowie XX w. miejscową ludność stanowili w zdecydowanej większości Rusini, zwani tutaj Bojkami. Ten górski lud należąc do wschodniego obrządku

chrześcijaństwa, wytworzył interesującą kulturę, której nieliczne ślady przetrwały do dziś.

Wybrane zabytki:

- Smolnik - drewniana cerkiew z 1791 r., jest to jedyna w polskich Bieszczadach zachowana w naturalnym środowisku cerkiew tzw. typu bojkowskiego, w 2013 r. wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- Chmiel - drewniana cerkiew z 1906 r.,
- Dwernik - kościół w Dwerniku - stara drewniana cerkiew z 1898 r., przeniesiona z Lutowisk do Dwernika w 1979 r. Wewnątrz znajduje się ołtarz z XIX w. z unikatowym obrazem św. Michała Archanioła.,
- Krywe - ruiny murowanej cerkwi z 1842 r.,
- Hulskie - ruiny murowanej cerkwi z 1820 r.

Interesujące ze względów turystycznych jest poszukiwanie śladów nieistniejących wsi, – np. ruin zabudowań dworskich, ruin młynów, cmentarzy, zdziczałych sadów. Dotyczy to szczególnie Hulskiego, Krywego i Tworylnego. W przypadku pierwszych dwóch dawnych miejscowości sprzyja temu ścieżka historyczno-przyrodnicza „Przysłup Caryński – Krywe nad Sanem”.

TURYSTYKA

Szlaki turystyczne:

Szlak niebieski z Polany przez Wańka Dział, pasmo Otrytu (od Hulskiego do Chaty Socjologa), Dwernik, Magurę Stuposiańską, Widełki (i dalej na Bukowe Berdo w Bieszczadzkiem Parku Narodowym).

Szlak zielony z Lutowisk na Otryt (do styku ze szlakiem niebieskim).

Szlak żółty z Mucznego na Bukowe Berdo.

Szlak żółty z Zatwarnicy do granic Parku w kierunku Przełęczy Orłowicza (BdPN) i dalej do Wetliny.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

- „W krainie Myszołowów” (Polana, dł. 3 km),
- „Przysłup Caryński – Krywe nad Sanem” (dł. ok. 30 km),
- „Dwernik – Otryt – Chmiel” (dł. 6 km),
- „Hulskie” (masyw Otrytu, dł. 5 km),
- „Szkółki w Smolniku” (dł. 1 km),
- „Dwernik-Kamień” (Nasiczne, dł. 6 km),
- „Krutujówka” - ukazuje meandrujący potok Muczne płynący w pobliżu dawnej osady Kryjówka,
- „Za domkiem myśliwskim” - urokliwe miejsce przedstawiające piękno bieszczadzkich lasów,
- „Brenzberg” - upamiętniająca tragiczną śmierć Polaków zamordowanych przez UPA,

- „Wokół Mucznego” - ukazuje bogactwo i piękno bieszczadzkiej przyrody. Zimą ścieżka wykorzystywana jest jako trasa do uprawiania narciarstwa biegowego,
- „Stare Procisne” – zaczyna swój bieg na parkingu leśnym Hłynny, a kończymy przy zagrodzie dzików,
- „Trasą kolejki wąskotorowej” - ścieżka o długości 8 km, na dużym odcinku biegnie trasą byłej kolejki wąskotorowej,
- „Pichurów” - trasa ścieżki umiejscowiona jest w leśnictwie Tarnawa. Zaczyna swój bieg przy filarach dawnej kolejki wąskotorowej, a kończy na tarasie widokowym, skąd roztacza się przepiękny widok na Kopę Bukowską, Krzemień i Bukowe Berdo,
- „Jodła” - ścieżka o długości 3 km, początek trasy znajduje się przy parkingu w miejscowości Pszczeliny. Punktem kulminacyjnym ścieżki był wspaniały okaz jodły pospolitej. Rosnąca tu jodła miała około 200 lat i była najgrubszym zaewidencjonowanym okazem tego gatunku w Polsce. Mierzyła 42 m wysokości, 527 cm obwodu. W grudniu 2013 roku pod naporem wiejących wiatrów, jodła została powalona.

Zagroda Pokazowa Żubrów:

- „**Zagroda Pokazowa Żubrów w Muczne**” - to niezwykle miejsce, jedyne takie w Bieszczadach, gdzie można z bliska przyjrzeć się życiu żubrów w ich naturalnym środowisku. Hodowla żubra w Bieszczadach rozpoczęła się w 1963 roku i z powodzeniem kontynuuje się ją do dzisiaj. Pierwsza aklimatyzacyjna zagroda powstała nad potokiem Żwir w Nadleśnictwie Stuposiany.

Zagroda w Muczmem liczy około 10 żubrów rasy białowiesko – kaukaskiej, posiada infrastrukturę w postaci dużych tarasów widokowych zadaszonych, które umożliwiają obserwację „króla puszczy” na 8 ha wybiegu. Zagroda pokazowa żubrów służy edukacji przyrodniczej społeczeństwa, jak również promuje turystykę w całym regionie. Miejsce to cieszy się olbrzymią popularnością.

**PARK
BRZANKI**

KRAJOBRAZOWY PASMA

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 2 453,0 ha

Położenie: gmina Jodłowa 100%

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki położony jest we wschodniej części Pogórza Ciężkowickiego pomiędzy dolinami rzek: Wisłoki i Białej. Całkowita powierzchnia Parku wynosi 15 278 ha, w tym w województwie podkarpackim 2 453 ha (gmina Jodłowa). Obszar Parku znajduje się na terenie wewnętrznych Karpat

fliszowych, w obrębie płaszczowiny śląskiej. Osobliwością tego obszaru są znaczne spadki terenu oraz głęboko wcięte doliny potoków. Bardzo ważną rolę w budowie geologicznej tej części Karpat odgrywa fałd Brzanka – Liwocz, zbudowany głównie z piaskowców, zlepieńców i margli. Na terenie Parku występuje kilka ciekawych form skałkowych. Są to ambony, ściany, platformy, mury i baszty skalne np. wychodnie skalne w Wisowej. Większość skałek ma wysokość od 0,5 do 3,5 m i długość kilku metrów. Największa ze ścian skalnych ma około 25 metrów długości i wysokość 4,5 m.

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki leży na terenie dorzecza Wisły, w zlewni rzek Dunajec oraz Wisłoka. Obszar południowy, południowo-zachodni i zachodni należy do zlewni rzeki Wisłoka. Na terenie Parku występują ruchy masowe podłoża. Związane są głównie z erozyjną działalnością potoków, a także z ułożeniem warstw skalnych zgodnie z nachyleniem stoków. Bardzo niewielkie, pojedyncze osuwiska występują na całym obszarze Parku, szczególnie w strefach źródliskowych.

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki znajduje się w zasięgu piętra klimatycznego umiarkowanego ciepłego. Klimat Parku posiada przewagę cech klimatu górskiego i wyróżnia się zmiennymi stanami pogodowymi. Warunki klimatyczne tego terenu kształtują masy powietrza napływające z północy, ze względu na położenie w sąsiedztwie Parku, górskiego Pasma Brzanki i Liwocza, które ogranicza napływ mas powietrza z południa.

Gleby występujące na terenie Parku są raczej urozmaicone, a ich rozkład dość zróżnicowany. Mają na to wpływ przede wszystkim:

budowa geologiczna podłoża, urozmaicenie form rzeźby terenu, a także zmienność warunków hydrologicznych. Jednak większość gleb związana jest genetycznie z piaskowcowym lub lessowo-gliniastym podłożem. Z gleb występujących na terenie Parku zdecydowanie najczęściej spotykane są: gleby brunatne kwaśne oraz gleby brunatne wyługowane. Dość charakterystyczne są również osady aluwialne, głównie w postaci mad rzecznych.

FLORA

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki charakteryzuje się dużym bogactwem flory. Dominującym zbiorowiskiem roślinnym Parku jest zespół żywej buczyny karpackiej tworzący rozległe kompleksy w wyższych partiach pasma Brzanki i Liwocza.

W drzewostanie przeważa buk zwyczajny ze znacznym udziałem jodły. Występują tu również: grab zwyczajny, klon jawor, brzoza brodawkowata i czarna w formie podgórskiej, dąb szypułkowy i sosna zwyczajna. Warstwę krzewów tworzy: leszczyna, dziki bez czarny i koralowy. Runo stanowi mozaikę gatunków zaroślowych, leśnych i łąkowych. Największy udział mają: pokrzywa zwyczajna, żywiec gruczołowaty, zawilec gajowy, nerecznica samcza, jeżyna gruczołowata. Innymi zespołami leśnymi występującymi na terenie Parku są: kwaśna buczyna karpacka, grąd subkontynentalny, bór i podgórski łęg jesionowy.

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki wyróżnia się dobrze zachowanymi zbiorowiskami roślinnymi i bogactwem florystycznym. Najbardziej interesujące gatunki roślin chronionych to: jęczyznik zwyczajny,

wawrzynek wilczelyko, orlik pospolity, pokrzyk wilcza jagoda, kukułka szerokolistna, kłokoczka południowa i wroniec widlasty. Osobliwością Parku jest stosunkowo duży udział we florze naczyniowej Parku roślin górskich. Najcenniejsze z nich to: turzyca zwisła, nerecznica górska, śnieżyczka przebiśnieg.

FAUNA

Swoją ostoję w dużych kompleksach leśnych na terenie Parku mają liczne ssaki łowne jak: sarny, jelenie i dziki. Obszar Parku to również miejsce bytowania wielu rzadkich gatunków zwierząt objętych ochroną prawną m.in. wydry, gronostaja, jeża europejskiego, łasicy i popielicy. Ciekawą grupą ssaków tego terenu są także nietoperze np. nocek wąsatek, borowiec wielki. Łąki, pola orne, pastwiska i obszary podmokłe (czyli ekosystemy nieleśne) Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki są miejscem polowań dużych ptaków drapieżnych: np. myszołowa, jastrzębia, jak również, czaplowatych i siewkowatych (np. czajki, która preferuje tereny wilgotne oraz zabagnione). Stawy i rzeki występujące dość licznie na terenie Parku zapewniają ponadto siedlisko i pożywienie ptakom blaszkodziobym (np. krzyżówce). Lasy Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki stanowią siedlisko m.in. dla dzięciołów (np. dzięcioł czarny, dzięcioł średni) i drobnych ptaków wróblowych (np. muchołówka mała). Na uwagę zasługują także bezkręgowce objęte ochroną, np. modliszka zwyczajna czy motyl krasopani hera.

Wśród płazów na uwagę zasługuje: rzekotka drzewna, salamandra plamista, kumak górski, ropuchy: szara i zielona. Wśród pospolitych płazów znaleźć tu także można rzadkie – np. takie jak traszka grzebieniasta, traszka górską czy traszka zwyczajna. Pospolitym przedstawicielem herpetofauny jest: zaskroniec zwyczajny, żmija zygzakowata oraz padalec zwyczajny. Teren Parku charakteryzuje się bardzo dużym bogactwem owadów, mięczaków i pajęczaków. Pośród pospolitych ryb na obszarze Parku występują także gatunki rzadkie i cenne np. brzanka, czy łosoś atlantycki.

TURYSTYKA

Na walory turystyczne gminy Jodłowa w dużej mierze składają się obiekty zabytkowe. Cmentarz żydowski położony w sołectwie Wisowa na grzbiecie łączącym przysiółek z Rysowanym Kamieniem. Obecnie zachowało się w lesie kilkanaście nagrobków. W 2012 roku odczytano ponad 20 inskrypcji hebrajskich na znajdujących się tam starych nagrobkach. Najstarsza odczytana macewa pochodzi z 1837 roku. Odkryto również nagrobek rabina Jodłowej Pinchasa Elimelecha, który zmarł w 1914 roku.

Pomnik partyzantów z II wojny światowej w Dębowej wybudowany w 1946 roku jako dowód pamięci o poległych partyzantach. Podczas walk z Niemcami w sierpniu 1944 roku zginęło tam 5 żołnierzy Armii Krajowej.

Cmentarz z I wojny światowej wraz z cmentarzem cholerycznym w Jodłowej został zaprojektowany przez niemieckiego architekta z Dusseldorfu Gustava Rossmanna. Znajduje się w miejscu

starego cmentarza cholerycznego. Pochowano tu ponad dwustu żołnierzy austro – węgierskich oraz rosyjskich. Na terenie cmentarza zachowały się trzy duże betonowe nagrobki oraz żeliwne krzyże nagrobne.

Ponadto w najbliższym sąsiedztwie Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki znajdują się godne zobaczenia: Kościół św. Stanisława w Jodłowej, Sanktuarium Dzieciątka Jezus, Pomnik Grunwaldzki i Konstytucji 3 Maja w Jodłowej, stanowiska archeologiczne w Dębowej oraz Kaplica Matki Boskiej Bolesnej w Jodłowej Górnej.